

'אשא עיני אליההרים מאין יבא עזרי? פסוקי תהלים על גבי קמעות לרפואה

חגית מטרס

פתיחה

פרקי ספר תהלים מלווים את האדם היהודי לאורך תחנות חייו העיקריות – היריון, לידה ומוות – כמו גם בחיי היום יום שלו, בתפילות שבת ויום טוב. התרבות העממית העניקה משמעות מגית למזמורים שונים, ותפוצתם בצורת לחש וכתובה על גבי קמעות ידועה בכל עדות ישראל, מזרח ומערב, מימים ימימה. ספר תהלים כולו נחשב סגולה מפני פגעים: קריאה ועיון, לימוד וציטוט מתוכו, ליד מיטת היולדת, בשעת מחלה, מגפה ובעתות מלחמה, נסכו ביטחון אצל המאמינים בקירוב הישועה האישית והגאולה החברתית. ספרי תהלים מונחים 'לזיכוי הרבים' בקברי צדיקים ובמקומות ציבוריים חילוניים, כמשרדי ממשלה ומועצות מקומיות, הפתוחים לקבלת קהל. נוספים אליהם דפי תפילה ונוסחי קמעות הנושאים שמות אנשים שחלו ומבקשים רפואה, מוגבלים וחסרי מזל המייחלים לאַרְכָּה והזקוקים לסיוע בתפילה, במתן צדקה ובהעלאת תרומה. פסוקי תהלים כתובים על גבי קמעות בצורות שונות, ופעמים רבות משולבים בפסוקים אחרים מן המקרא לכדי יצירת 'נוסחאות' קבועות. 'כתיבות' מעין אלו יסודן במסורת שעברה בעל פה וגם בכתב בעדות ישראל מקדמת דנא, כדפים בודדים ובתוך ספרים ברפוס ובכתיבת יד, בכליהם של סוחרים ושל נוסעים בין מקומות יישוב קרובים וארצות רחוקות. רבים מהספרים הועתקו בקפידה, או בלוויית הערות אישיות מתוך ניסיונם של הכותבים. הם שימשו לפני צורפים וסופרי סת"ם, נודעו ככלי עבודתם של מרפאים ונחשבו ספרי קודש. ספרים כאלה נמצאו ברוב עדות ישראל כשהם כתובים בשפה המדוברת של מקום כל עדה ובאותיות עבריות. הנוסחאות המדוברות לעיל – אלו הנשענות על פסוקים מספר תהלים או

* כותרת המאמר על פי תהלים קכא 1. תחילתו של מאמר זה בהזמנה שקיבלתי מפרופ' רות הכהן-פינצ'ובר להשתתף בתערוכה בנושא 'ספר תהלים בשלוש הדתות שבאזורנו', אשר תוכננה במוזיאון מגדל דוד בירושלים לפני שנים אחדות. אני מודה לה בזאת על ה'דחיפה' לעסוק בנושא.

מספרי המקרא בכלל – הובאו לרוב באותיות מרובעות ומודגשות. מסורות עממיות בכתב ובעל פה ממשיכות לחיות זו לצד זו גם היום, ומאפשרות הצצה אל מנהגי היצירה והצריכה של קמעות בתקופות קדומות.

כבר מתחילת המחקר בקמעות באמצע המאה התשע עשרה, הכירו חוקרים בכך כי מדובר, מצד אחד, ב'שרידים' של חברה פגנית המאמינה בכוחם של חפצים לספק 'שמירה והגנה', מכוח החומר המרכיב אותם ומכוח הצורה והסימן שהם נושאים, ומצד אחר, בתפוצתם של חפצים דומים ובשימוש מגי בהם גם בתקופת חייהם. ארכאולוגים, היסטוריונים ואספנים אשר עסקו בניתוח של חפצים 'קדומים' ושל ממצאים אשר הובאו לאירופה מארצות אסיה ואפריקה ובעיקר מהמזרח הקרוב, שבו וחזרו על השאלה: מהו שגורם לקמעות להיות נפוצים כל כך, גם בתקופה שבה חזקה האמונה באל אחד כל יכול ובטקסטים ידועים ככתבי הקודש, הנישאים בתפילה יום יומית? פטרי (1914, 1972), בונר (1950), גודנאף (1953) ואחרים, הותירו אחריהם עבודות מרשימות של תיעוד ושל ניתוח חפצים מאוספים שונים.¹ בודג' (1931, 1961) הביא סקירה של קמעות מאוצרות המוזיאון הבריטי בצד ממצאים שהיו בידיים פרטיות, כולל אלה שאסף או שראה במסעותיו בארצות המזרח התיכון, והדגיש עד כמה הדגמים דומים זה לזה וכיצד ההסברים שקיבל בדרכים עולים בקנה אחד עם הניתוח של החפצים הקדומים. מסקנותיו נשענות על ספרות ענפה שהייתה קיימת עד זמנו, בתוכה גם חיבורים בחקר הקבלה:

השימוש בקמעות הוא אוניברסלי בשל האמונה בשרים ורוחות; אמונה זו מייחסת לקמע הגנה, שמירה וחיזוק באמצעות האלים או הכוח הקדוש השולט בעולם; כל דור בכל ארץ ירש משהו מקודמיו, ובתוך כך לא זנח את תמצית האמונה המסורתית בקמעות; האמונה בחפץ כמרפא יכולה להביא את הנזקק להבראה ולהצלת חייו; הוספת הכתב (שם או מילה) על גבי הקמע, העצימה את כוחו של החומר שממנו נוצר; לכך נוספו תיווכו של היוצר וגם אמונתו של נושא הקמיע; רוב הקמעות מכוונים להגנה ולשמירה מפני עין הרע.²

1 C. Bonner, *Studies in Magical Amulets: Chiefly Graeco-Egyptian*, Ann Arbor, London 1950; W.M. Flinders Petrie, *Amulets*, London 1914; E.R. Goodenough,

Jewish Symbols in Greco-Roman Period, New York 1953–1968

2 Sir E.A. Wallis Budge, *Amulets and Superstitions*, New York 1931; Idem, *Amulets and Talismans*, New York 1961. בודג' מציין מקורות מחקר רבים בנושאים יהודיים שמתוכם שאב את דבריו: מהם נזכרים בדברי המבוא וגם לאורך פרקי הספר, אם כי לא תמיד בשמם המלא ובציון מדויק של המקור. גם המפתח המכיל ערכים רבים ושונים אינו מביא את המקורות הספרותיים במלואם (מבחינה זו הספר אינו נוח לשימוש ולציטוט).

דילמה זו הייתה קשה פי כמה כאשר דובר בחומר יהודי. כיצד ייתכן שימוש במגיה לאורך דורות של התנגדות לכך מטעם הממסד? ההפרדה, לפחות מבחינה היסטורית, בין חומר עברי (Hebrew) לבין חומר יהודי (Jewish) שנקטו מחברי הערכים באנציקלופדיות ובמילונים ('א' קנדי, 'מ' גסטר 1925), או הכינוי 'דת עממית' שניתן לקורפוס של מנהגים עממיים ובכללם למגיה ('י' טרכטנברג 1939), לא עמדו במבחן הזמן והתקופה.³ החוקרים שגדלו באירופה היו בקיאים בספרות המחקר ובשפות רבות. הם קראו כתבי יד אשר נתגלו בספריות מיוחדות, וערכו השוואות בין דוגמאות 'מהחיים' לבין קמעות קדומים שהובאו מ'המזרח', אך לא הכירו את התרבות היהודית העממית על פזורתיה.⁴ שנות החמישים של המאה העשרים וקבוצת קהילות מארצות שונות על מנהגיהן בארץ ישראל, היטו את הכיוון – החינוכי, התרבותי וגם המחקרי – אל מגמות 'כור ההיתוך' ו'ביעור הבערות'. בתקופה שבה הממסד ההלכתי והממסד הרפואי השתדלו להחדיר את הישגי המאה העשרים באמצעים אשר עמדו אז לרשותם, נחשבו חפצים אשר הובאו 'משם' כ'נטע זר', כ'דרכי אמורי', כ'אמונות תפלות' ובמונח כולל כ'תרבות פרימיטיבית'. קמעות כתובים ביד וחרוטים על מתכת או עשויים מכל חומר אחר, נזרקו או הושלכו אל המדורה. היו בהם כאלה שהתגלגלו אל אספנים או נמכרו על ידי בעליהם בשעת מחסור. מתקופה זו נשאר חומר שלא יסולא בפז, אשר נכתב ברובו על ידי חוקרים

הבאתי כאן את תמצית הדברים החשובים לדעתי, בתרגום לצורך דיון זה.

3 A.R.S. Kennedy, 'Charms and Amulets (Hebrew)'; M. Gaster, 'Charms and Amulets (Jewish)', J. Hastings (ed.), *Encyclopaedia of Religion and Ethics* [Edinburgh 1925–1926], pp. 439–441, 451–455

4 J. Trachtenberg, *Jewish Magic and Superstition: A Study in Folk Religion*, New York 1939. ספרו של יהושע טרכטנברג היה הראשון מבין שלושת ספריו של המחבר. 'י' טרכטנברג, כמשה גסטר לפניו, היה חניך הממסד הרבני ורב קהילה בעצמו, אשר העז להתמודד עם שאלות חברתיות והלכתיות ולהציע פתרון אינטלקטואלי בנוסח הספרות של ימיו. חיבורו מנסה לתת מענה לשאלת אופן ההתמודדות של היהודים באירופה (בקרב האוכלוסייה המקומית של ימי הביניים) עם 'החיים האמתיים'. בכך הוא צועד בעקבותיו של ל' תורנדייק – *L. Thorndike, The Place of Magic in the Intellectual History of Europe*, New York 1905, אשר דן בהרחבה בנושא ההיסטוריה של המגיה והמדע הניסיוני, ובמקומה של המגיה בהיסטוריה האינטלקטואלית של אירופה באותה התקופה. חשיבות ספרו של טרכטנברג היא בכך שבחן טקסטים מתוך הליטורגיקה ועולם המחשבה והפילוסופיה היהודי (ככתבי יד, ספרות השאלות והתשובות, ספר חסידים וספרים נדירים רבים), אשר הועמדו לרשותו בספריות היהודיות בניו יורק, לאור השאלות הללו. 'התנ"ך במגיה', 'רוחות המתים', 'כוח הרוע', 'הפעולה המגית' ועוד, היו בזכותו לנושאי דיון אפשריים.

שבאו לכאן מאירופה, והשתאו להיתקל בחומר יהודי עשיר ואותנטי שהיה מצוי בכליהם של 'בני ישראל' שבאו מארצות המזרח. במאמרים שנדפסו בכתבי העת 'עדות' ו'ידע עם' בא לכיטוי כיוון החשיבה אשר עלה בקנה אחד עם זה של המחקר בעולם באותן שנים, ובכלל זה גם מפעל 'איסוף הסיפור העממי': למהר ולאסוף הכול לפני שייכחד או יישכח.⁵

אל תוך האווירה הזו הגיע ט' שרירא (1966) ובאמתחתו אוספים פרטיים ומוזיאליים של קמעות יהודיים מדרום אפריקה, מאנגליה ומארה"ב. הוא אמנם הצהיר כי בא לחקור את תולדות הקמע היהודי מתקופות עתיקות, ובמיוחד מן המאות השבע עשרה והשמונה עשרה (השפעתם של שבתאי צבי ושל החיד"א על תפוצתו), אך עד מהרה מצא עצמו מפענח טקסטים מעל קמעות כסף, אשר חלקם הגדול נפל לידיו 'כפרי בשל' בשווקים של ירושלים ובמקומות אחרים בארץ ישראל של שנות החמישים. בעזרתם של ג' שלום, ספרייתו העשירה וחוג של מקובלים שהתמצאו בתחום, הצליח שרירא להעמיד 'ספר יד' בפענוח קמעות יהודיים, מהמוצלחים שבידינו עד כה, ואולי הטוב שבהם.⁶

בסוף שנות השישים השתלכתי במחקר שנושא 'מנהגים ואמונות ברפואה עממית בעדות ישראל', שנערך במרכז לחקר הפולקלור באוניברסיטה העברית בירושלים. הראיונות שקיימנו בירושלים ובסביבתה פתחו בפנינו עולם רחב וחדש בתחום המנהגים העממיים, מצמחי מרפא ועד קמעות. אחד הממצאים החשובים בעבורי היה המפגש עם 'ספרים' ברפוס ובכתיבת יד: עבודת המחקר של י' בילו במפגש עם מרפאים עממיים; תיעוד הספרים ודרך השימוש בהם; ההיכרות הישירה עם הספרים בספרייה הלאומית ולאחר מכן בספרייתו של ג' שלום בהדרכתו של י' דן; אוסף

5 לדוגמה: ח' וורמברנד, 'קמיעות הפלשים', ידע עם, 2 (תשי"ד-תשט"ו), עמ' 220-226; יו"ט לוינסקי, 'קמיעות וסגולות', ידע עם, 1, ב (תש"ח-תש"י), עמ' 18-19. ראו מטרכס, תשנ"ז (להלן הערה 9), חלק ראשון, פרק ג, וההערות שם. ההשקפה על 'הסכנה כי יאבד אוצר של מידע [...] באה לכיטוי במפעלי איסוף סיפורי עם באותה תקופה על ידי דב נוי ז"ל ותלמידיו, בעמ' 4 בסוף המבוא לספרו של ט' שרירא (להלן הערה 6), ובדברי המבוא של י' בן עמי לפרק 'הפולקלור היהודי במרוקו', חיי היהודים במרוקו, קטלוג תערוכה במוזיאון ישראל ירושלים, תשל"ג, עמ' 122. מחקרי פולקלור בכל העולם לימדונו כי התרבות העממית שרירה וקיימת ומתפתחת התפתחות דינמית עם החיים עצמם, וכי לעולם לא ניתן ל'אסוף הכול' ברגע נתון.

6 ראו T. Schrire, *Hebrew Amulets: Their Decipherment and Interpretation*, London 1966. על אודות הפולמוס הנזכר בנושא הקמע ועל תרומתו של ג' שלום לנושא, ראו מטרכס, תשנ"ז (להלן הערה 9), חלק ראשון, הערה 36.

פויכטונגר במוזיאון ישראל – התערוכה והקטלוג; הוצאת הספרים של י' בקאל בשכונת מקור ברוך על פוקדיה, כל אלה היו עבורי פתח למחקר בן שנים רבות.⁷ שנות השבעים והשמונים היו שנים של פריחה מבחינת שילוב התרבויות ומבחינת הסקרנות בצד הסובלנות לתרבות העממית: חגים, חגיגות ומנהגים אוטריים צפו ועלו על פני השטח ואף קיבלו חיוק פוליטי. תערוכות אשר לוו בקטלוגים בנושא 'תרבות קהילתית' ביזמת מוזיאון ישראל, הביאו למפגש בלתי אמצעי של הקהל הרחב עם חפצים ועם תמונות חיים, בצד מחקר שנערך באותם הנושאים.⁸ סיכום בכתב של המחקר ב'ספרי סגולות ורפואות' כסוגה בעלת תכונות מיוחדות משלה, הממשיכה 'לחיות' גם כיום במהדורות חוזרות ושובות, ושרטוט דמויותיהם של השותפים בה כבעלי שם וכמרפאים עממיים, היה חידוש בתחום וזכה להדים מיריים במחקרים בהיסטוריה, במחשבת ישראל ובפסיכולוגיה.⁹

בעת האחרונה, יצאו לאור ספרים רבים בנושא 'לחש וקמע'. לימוד ומחקר הוקדשו לפענוח החומר האצור בגניזה הקהירית ולכתבי הקבלה וכתבי היד מימי הביניים. ארכיונים ובהם מסמכים ותעודות נפתחו ברחבי העולם והוסיפו אור חדש להבנת תרשישים מן העבר ולהכרת החוליות החסרות במסורת האזוטרית והרצופה הזו, אשר הייתה ידועה למעטים בלבד.¹⁰ כיום, בשעה שמחפשים את 'הקמע הלאומי

7 י' בילו, 'פסיכיאטריה מסורתית בישראל', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ח; אוסף פויכטונגר, כולל חפצי אמנות ותשמישי קדושה וגם אמנות עממית. לעתים מלווה החפץ המתואר בפרטים על היוצר או על המשתמש בו. מתוך כ-300 פריטים המוגדרים כ'קמעות', הובא בקטלוג יואור של 271. כשליש מתוכם נושאים פסוקים מספר תהלים, בין במלואם, בין בקיצורים ובראשי תיבות ובין בפסוק אחד בלבד. י' שחר, עורך הקטלוג, היה אז גם אוצר המחלקה לאמנות יהודית במוזיאון ישראל. את השימוש בקמעות ראה כמנהג 'שממשיך להתקיים עד היום'. כפי הכתוב במבוא, קיבל ייעוץ בנושא מג' שלום, אשר כיוון אותו אל מקור הנוסח שעל גביהם, בספרי סגולות ורפואות ברפוס ובכתיבת יד. יהודי בוכרה, 1967; חיי היהודים במרוקו, 1973; יהודי כורדיסטן, 1981-1982; בראשותה של א' מולר-לנצט, מייסדת ואוצרת המחלקה לאתנוגרפיה במוזיאון ישראל.

9 ח' מטרס, 'ספרי סגולות: מנהגים ואמונות בתחום הרפואה העממית לפי ספר 'תולדות אדם'', עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, תש"ם, וכן ח' מטרס, 'ספרי סגולות ורפואות בעברית: תכנים ומקורות על פי הספרים הראשונים אשר יצאו לאור באירופה בראשית המאה ה'18', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ו. כוונתי לחיבורים של ז' גריס, ספרות ההנהגות: תולדותיה ומקומה בחיי חסידות ר' ישראל בעל שם-טוב, ירושלים תש"ן; ע' אטקס, 'מקומם של המאגיה ובעלי השם בחברה האשכנזית במפנה המאות ה'12-ה'13', ציון, ס, א (תשנ"ה), עמ' 69-104; ומישל קליין בספריה: M. Klein, *A Time To Be Born: Customs and Folklore of Jewish Birth*, Philadelphia 1998.

10 מ' קליין, עת ללדת: מנהגים ומסורות בעדות ישראל, תל אביב 2001.

מ' אידל, גולם: מסורות מאגיות ומיסטיות ביהדות על יצירת אדם מלאכותי, תרגום: ע'

לאולימפיאדה' (לונדון 2012) וכשהמונח 'מגיה' שוב אינו שם נרדף לכשפים, קיימת גם העזה לצאת בתערוכות בנושאים אלה להנאתו של הקהל הרחב.¹¹ במאמר זה, אבקש להעמיד את הקשר שבין קמע לבין רפואה ולבין ספרי סגולות ורפואות. מה נאה וחגיגי יותר מאשר להדגים קשר זה בעזרת מזמורי תהלים, ולהגישו לכבוד בעל היובל אשר גם לו יש 'נגיעה' בנושא?¹²

בפרק הראשון אביא סיכום קצר של משמעות הקמע בחברה היהודית, הגדרות ודוגמאות. בפרק השני אבקש להגיש את הקשר שבין פסוקי המקרא ומזמורי תהלים, מאלה הנפוצים ביותר על גבי קמעות, לבין מטרות הריפוי שלשמן נכתבו. בפרק השלישי אדון במסורת ההוראות לכתיבה ולנשיאה של קמעות כפי שבאה לביטוי בספרי סגולות ורפואות. בתחילתו אציג שני ספרים אשר טרם נחקרו.

התמונות משולבות במאמר כדי להדגיש את הרצף במסורת של כתיבת קמעות לאורך הדורות. הן מביאות דוגמאות מתוך ספרים ברפוס, בצד קמעות כתובים ביד על גבי קלף, נייר ומתכת. יש ביניהם דגמים חדשים יחסית וגם העתקים של קמעות מוכרים מקדמת דנא. בצד התמונות ובהערות הנלוות מצוין מקור הקמע: זמן ומקום הרכישה, שם האוסף או הספר אשר היה לפניי. השתדלתי לתת דוגמאות שעדיין לא התפרסמו.¹³

מאיר-לוי, ירושלים תשנ"ו; י' הררי, 'המאגיה היהודית הקדומה: עיונים מתולוגיים ופנומנולוגיים', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ח; יום עיון בנושא 'קמעות' שהתקיים במרכז זלמן שזר, ירושלים מרס 1999; ע' אטקס, בעל השם: הבעש"ט – מאגיה, מיסטיקה, הנהגה, ירושלים תש"ס; מ' אידל, החסידות – בין אקסטזה למאגיה, תרגום: ע' דיון, ירושלים תשס"א; גיליון בנושא 'מגיה', פעמים, 85 (תשס"א), מחניים, 14 (תשס"ג); ד' שוורץ, קמיעות, סגולות ושכלתנות בהגות היהודית בימי הביניים: סגיות ומקורות, רמת גן תשס"ד; א' אשר, 'הגולם מפראג ור' אליהו בעל שם מחעלם בוראו', יקום תרבות, נובמבר 2011; ולאחרונה ספרה של רחל אליאור, ישראל בעל שם טוב ובני דורו: מקובלים, שבתאים, חסידים ומתנגדים, ירושלים תשע"ד.

11 נ' ברגר (אוצרת), יהודים ורפואה: דת, תרבות, מדע, בית התפוצות, תל אביב, 1995; ר' גונן (אוצרת), אל קברי צדיקים: עליות לקברים והילולות בישראל, מוזיאון ישראל, ירושלים, 1998; נ' בהרזוי (אוצרת), יד המזל: ח' מסות מאוסף משפחת גרוס ומאוסף המוזיאון, מוזיאון ארץ-ישראל, תל אביב, תשס"ב [2002]; פ' ווקסובוביץ (אוצר), לכל הרוחות והשדים: לחשים וקמיעות במסורת היהודית, מוזיאון ארצות המקרא, ירושלים 2010. אי-אפשר שלא להזכיר את תמונות הקמעות מאוסף משפחת גרוס, המאדירים את המידע שבקטלוגים השונים.

12 ע' יסיף, סיפורי בן סירא בימי הביניים: מהדורה ביקורתית ופרקי מחקר, ירושלים תשמ"ה; ע' יסיף (מהדיר), יהודה יודל רוזנברג: הגולם מפראג ומעשים נפלאים אחרים, ירושלים תשנ"א.

13 לתמונות במאמר זה ארבעה מקורות: א. ספרים מודפסים מאוסף הספרייה הלאומית ומן הספרייה הפרטית שלי (שם הספר יופיע מתחת לתמונה). ב. תמונות של קמעות בכתיבת

פרק א: איזהו קמע מומחה?

קמעות ידועים בתרבויות רבות למן תקופות עתיקות. מנהגי השימוש בחומרים שמקורם בטבע לשם שמירה, הגנה וריפוי, כמו גם ייחוס תכונות של מניעה מפני פגעים שונים לצורות, לצבעים ולנוסחאות מילוליות, הם אוניברסליים. קשה, אם בכלל אפשרי, לעקוב אחר 'התפתחות היסטורית' של קמעות, כיוון שחפצי מתכת נעלמו בעקבות שימוש חוזר ומגילות נייר לא שרדו את תלאות הזמן. חפצים מעטים ונדירים אשר נוצרו ממתכת יקרה או מחומר אחר, הנושאים טקסט מיוחד, היו לנחלתם של אספנים פרטיים או למוצגים במוזיאונים, דוגמת אלה שנמצאו בחפירות ארכאולוגיות ברחבי העולם. אנו מכירים בעיקר קמעות העשויים מתכת או קלף ונייר, אך החומר המשמש להכנת קמעות הוא מגוון, ונשען במקרים רבים על הקיים והנפוץ בסביבת המגורים של נושאי מסורת זו. להכנת קמעות משמשים גם דברי מאכל, צמחים וחלקי בעלי חיים, וכן אבנים ומינרלים שונים.

קיימת סברה כי קמע יהודי מסורתי הוא זה הנושא כתב עברי או עיטורים וסמלים בעלי תוכן יהודי. אך קמע יכול להיחשב קמע יהודי גם כאשר תכונות אלה חסרות, אם הוא נמצא בשימוש אצל יהודים. צורות שונות של קמעות כאלה נלקחו מתוך הסביבה הקרובה של יוצריהם, כמו גם העיטורים והאיורים שעל גביהם. דוגמאות נפוצות הן הפרסה והחמסה, אשר 'ויהרו', על פי רוב על ידי הוספת כתב או סמל. קמע מקבל את כוחו מתוך מכלול הנוסחאות המילוליות והסימנים שעל גביו, וגם ובעיקר על ידי אופני הכנתו. ככל שנשמרים כללי היצירה של הקמע, בין שעל מתכת בין שעל קלף או נייר או כל חומר אחר, כן יהיו ערכו הכספי וגם ערכו ה'קמעי' גדולים יותר. כוחו של הקמע נקבע גם לא מעט על ידי הקשר שבין מזמין הקמע לבין יוצר הקמע. ככל שהקשר הדוק יותר, ככל שיתווספו אליו פרטים אישיים כגון שמו, מזלו ומחלתו של הנזקק, כן יגדלו סיכויו של הקמע להצליח, היינו להשפיע על נושאו.

נוסחאות כתיבה מלאות המכילות פרטים כאלה, רשומות לעתים על קמעות נייר או קלף, ואילו קמעות מתכת – בשל גודלם או בשל קושי החריטה עליהם

יד שנאספו או צולמו במהלך מחקר 'קמיעות בירושלים וכותביהם', בקרב מרפאים עממיים וכותבי קמעות בירושלים וסביבתה, במסגרת המרכז לחקר הפולקלור, האוניברסיטה העברית בירושלים, בשנת 1981. הראיונות נעשו ברובם על ידי תמר מנור-פרידמן (להלן: 'מחקר קמיעות' בציון מספר הריאיון). ג. אוסף קמעות ממתכת של המחלקה לכתבי יד בספרייה הלאומית בירושלים שסימונו V732 מן השנים 1970–1985 (להלן: אוסף הספרייה הלאומית בציון המספר). ד. קמעות וצילומים מאוסף פרטי. אני מודה על הרשות לפרסם חומר המצוי באוספים הללו.

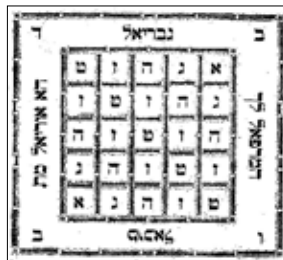
– חסרים אותן. יש שהטקסט מופיע על גבי הקמעות בקיצורים או בראשי תיבות, וקיימת סברה כי 'שפת סימנים' זו מקורה במסורת הידועה ל'יחידי סגולה' בלבד, אשר ככל שהם כותבים נוסחה 'סודית' יותר, כך עולים כוחו של הקמע ויכולתו להשפיע. חלקים ממסורת הכתיבה, העוברת בדרך כלל בעל פה, הועלו על הכתב ונשמרו במשך דורות גם ברפוס. בספרים מיוחדים העומדים לרשותם של כותבי קמעות, מובאות הוראות לבחירת חומר הקמע ולהכנתו, לכתובת הנוסחה המתאימה לכל בעיה, יחד עם כללים החלים על ההתנהגות בעת הכתיבה עצמה. גם לבחירת כלי הכתיבה, סגנון האותיות והכוונה שמאחוריהן יש משמעות רבה בהכנת קמע.¹⁴ לאותיות הא"ב העברי מייחסים קדושה וכוח מגי מיוחד. הן נכתבות כ'שמות' בתוספת שמות אלוהים ומלאכים, בתוך 'ריבועים' או 'ריבועי קסם', ויש המשתמשים באותיות שערכן המספרי מגיע לכדי סכום האותיות ה או יה:

איה ביה גיה דיה היה ויה זיה חיה טיה
ייה כיה ליה מיה ניה סיה עיה פיה ציה קיה ריה שיה תיה

תמונה 1: ספר 'תולדות אדם', סימן פ.¹⁵

ד	ט	ב
ג	ה	ז
ח	א	ו

תמונה 2: ספר 'תולדות אדם', סימן פ, עמ' 87.

תמונה 3: ספר 'רפואה וחיים מירושלים', עמ' לה.¹⁶

- 14 מטרים, תשנ"ז (לעיל הערה 9), חלק שני, פרק ג. דוגמה לכך: ח' מטרים, 'קמיעות לרפואה: מגיה "ברוקה ומנוסה"', מחניים, 14 (תשס"ג), עמ' 181-191.
- 15 תמונות מס' 1 ומס' 2 הן מתוך ספר תולדות אדם, מהדורת ירושלים תשנ"ד, עמ' 86 ו-87. ספר 'תולדות אדם' יצא לאור לראשונה בו'ולקוב 1720 ומיוחס ליואל בן אורי הלפרין. ראו מטרים, תש"ם ותשנ"ז (לעיל הערה 9).
- 16 ספר רפואה וחיים מירושלים, מהדורת בקאל, ירושלים תשל"ד (על פי מהדורת תרצ"א).

סימן קכה		המה לכמה פלאים וכבוד אלהים הסתר דבר, והם שלשה מעלות ועייל סי צ"ט	
והו	מעלה ראשונה	והו	מעלה שניה
איה	ביה	גיה	איהל
דיה	זיה	ויה	דיהל
זיה	חיה	טיה	זיהל
ויה	כיה	ליה	ווהל
מיה	מיה	סיה	מיהל
עיה	פיה	ציה	עיהל
קיה	ריה	שיה	קיהל
חיה		תיה	חיהל

והרמ"ק מנקד בכולם שבא קמץ שבא והוא בספירת החכמה והטעם כי האותיות הם ל"ב נתיבות המקור שם י"ה וכ"ב אותיות רמז לל"ב נתיבות והמקור עצמו עשר מאורות הם ל"ב נתיבות. פרד"ס.

תמונה 4: ספר 'שרשי השמות' על שמות הקודש, א, אות א סימן קכה, עמ' לו.¹⁷

דרכי השימוש הנפוצות בקמעות הן נשיאה על הגוף, בגלוי או במוסתר, תלייה על הקיר בבית או הנחה במיטה. במקרים 'קשים' כותבים אותיות ו'שמות' מסוימים על תפוח או על ביצה כדי להכניסם אל גוף האדם פנימה. אכילת החומר ובליעתו מעניקות מגע בלתי אמצעי בין הכתוב לבין האדם שלשמו הוכן הקמע. הוא הדבר בכתיבת נוסחה על גבי צלחת ושטיפתה במים, כשהתרופה היא שתיית המים שבהם נשתפה.

הקמע המכיל טקסט כלשהו כמוהו כתפילה, כלחש או כנדר, אשר חשיבותם היא בהקניית משענת וביטחון באמונה ובנציגיה הארציים. אך בעוד התפילה הנאמרת – גם מספר פעמים ובכוונה גדולה – היא זמנית, הרי הטקסט הכתוב, הנשאר בחזקתו של הנוקד, מסוגל להמשיך ולהשפיע זמן רב. אל תוך עולם האמונות ביכולתם של הפצים בעלי תכונות מסוימות להיות לעזר בשעת צרה נכנסו במשך הדורות יסודות שונים, שמקורם במפגש בין תרבויות וכתנאים חברתיים וטכנולוגיים הניתנים תדיר לשינוי.

בהתבוננות בקמעות הנוצרים היום בארץ, ניתן להבחין בתכונות שהן תוצאה של אותם השינויים: יש בהם עקבות המסורת של ארץ המוצא, הניכרים בשמירה על צורה, על ברק, על עיטורים ועל חלק מן הכתוב, בצד מכלול של סימנים, סמלים

מחבר הספר יצחק בכ"ר אליעזר. על הספר וכינויו ראו מטרס, תשנ"ז (לעיל הערה 9), חלק שלישי, עמ' 286-291.

17 ספר שרשי השמות, המיוחס לר' משה בן מרדכי זכות ממנטובה, יצא לאור בירושלים תשנ"ה. על הספר ראו להלן בפרק ג של מאמר זה.

ונוסחאות מילוליות, היוצרים יחד דגם אקלקטי. הם חרוטים על פי רוב על חומר רך (או כתובים על גבי נייר) בכדי לספק את קהל הקונים הרחב המחפש דבר מה מוכר וזול לסיפוק מידי.

אם בעבר נחשב הקמע לחפץ קדוש, בעל כוח והשפעה – תכונות אשר הועצמו על ידי הוספת פסוקים ושמות בעלי הקשר רתי – שנוצר למען האדם הפרטי, המאמין והזקוק לעזרה, הרי היום חל 'חילון' בחפצים 'דמויי קמע' הנוצרים בתעשייה למען הכלל. המעבר מהתפקיד המגי אל האסתטי, ומן האמנות העממית אל הייצור ההמוני, הפך את הקמע למקובל ולזמין לכל דכפין. בדומה למנהגים רבים בתרבות העממית הנחשבים כנחלת תרבויות רחוקות וזמנים קדומים, כך גם מנהגי השימוש בקמעות עברו אימוץ ושינוי. מנהגים כאלה קיימים בימינו על הפן המסורתי שלהם, הנשמר בתחום הפרטי, ועל הפן החשוף לעיני כול שלהם, ההולך ומשתנה תדיר עם שינויי התרבות וצורכי החברה.

פרק ב: אֵל נָא רְפָא נָא לָהּ (במדבר יב 13)

מזמורי תהלים, כמו פרקים נבחרים מספר המקרא כולו, היוצרים טקסטים של קמעות, באים בשילובים שונים ביניהם. כך נמצא פעמים רבות חיבור בין קיצורים ו'שמות' הנגזרים מבראשית מט (בן פורת יוסף), שמות כג (לא תהיה משכלה ועקרה) ובמדבר ו (ברכת כוהנים) לבין מזמורים שונים – ובמיוחד 'שירי המעלות' – כאשר מטרת הקמע משתנה לפי תוכני הפסוקים.¹⁸

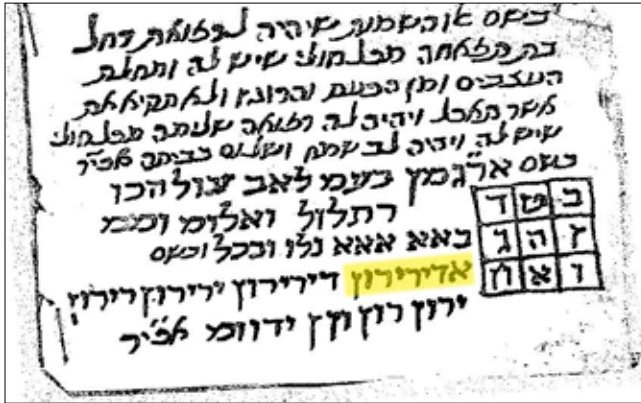
הפסוק 'בן פרת יוסף בן פרת עלי-עין' (בראשית מט 22), הוא בין הפסוקים הנפוצים ביותר בקריאה לעזרה, להצלה ולהגנה, הן בשל דמותו של יוסף אשר היה אהוב ביותר על אביו ונשא חן לפני אלוהים, והן בשל התכונה המיוחדת לו: 'עין הרע לא דבקה בו', הידועה מזמנים קדומים.

ברכת כוהנים (על שם המילה הפותחת את פסוקים 24-26 ואת נושא הפרק בספר במדבר ו): 'ברכך ה' וישמרך, יאר ה' פניו אליך ויחַנֶּךָ, ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום', הנכתבת כשלעצמה או ביחד עם 'בן פורת יוסף', מיועדת ליולדת וליילוד במיוחד, ולחולים בכלל. על פי מסורת קדומה נחשבת הנוסחה הנכתבת בראשי תיבות כ'שם ה' בן כב אותיות'. מסורת אחרת מצמצמת את הפסוקים לשם הקדוש 'אדירירון' היוצא מחישובי גימטריה שלהם. שתי הצורות נפוצות על גבי קמעות ומרמזות על 'ברכת כוהנים' ('ספר רזיאל').

¹⁸ 'חמשת ספרי תהלים המכוונים כנגד חמישה חומשי תורה', מתוך ההקדמה לספר 'שמוש תהלים' המסביר הקבלה זו (ראו להלן בפרק ג של מאמר זה).

תמונה 5: ברכת כוהנים במלואה (לאורך האצבעות) בראשי תיבות (במסגרת מתחת ל 'יד'), אוסף פרטי, ירושלים 1987.

תמונה 6: הרב כדורי, כתיבת יד בדיו על נייר.¹⁹

הנוסחה לתמוכאמייא (ראשי תיבות של הפסוק: 'לא תהיה מְשַׁפֵּלָה ועקרה בארצך את־מספר ימיך אמלא', שמות כג 26), שמטרתה להגן על האם ועל הילד כאחד עוד לפני הלידה, שכיחה ביותר. אליה נוספים בדרך כלל שמות מלאכים ושמות אלוהים בצורות שונות. יש שקמעות מסוג זה נחשבים 'שמירה חזקה' ומיועדים לבית ולכל הגרים בו, להצלחה ולהגנה.²⁰

תמונה 7: ספר 'רפואה וחיים מירושלים', עמ' לו.²¹

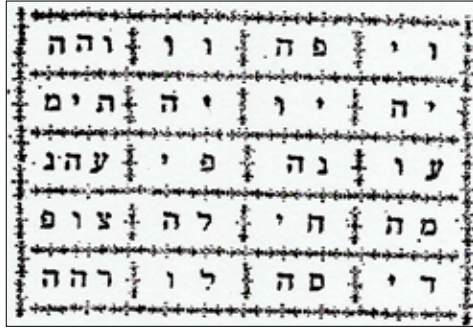
19 מחקר קמיעות (לעיל הערה 13), מס' 5.
 20 ראו ח' מטרת, 'כי מלאכיו יצווה לך לשמרך בכל דרכיך: קמיעות ליולדת ולילד בירושלים בימינו', רימונים, ה (תשנ"ז), עמ' 15-27.
 21 לעיל הערה 16.

בסם אלה די כחא שמיתא נאנעא בסספ' ננ' אלה דכח דפכ' ענני ואלגית עבה
 טכו בסם המלאטים הקדושים סמאל ועיאל וגנאריס נסס סדיהון אנו פניך
 סמאל ועלל וגנארואש פיגועתקר העי כותיע קמיע זה לסס האסה העקה אסתר
 בת כאנוס בת כאנות ויהי דלון סתמאל סן נסמד בניי זלקיס וזרס נקוה אלאסה אסתר
 בת כאנוס בת כאנות שהיא עקה ואין לה לא הייון נלא נלד וכתוב אלו הסמות נעמל
 עליה ובסס זכרות אלהך ודרינוס בושיאת בודוטק סליס ליטכס בסס אי אנוע תי-ס-יהו ונו
 תי שווא אשא הכי טראט אדניו טי איני גאלל תיל ד-אי-בזכות אלו הסמות הקדושים
 והטורויס שסגנו הרין בסביל האסה אסתר בת כאנוס בת כאנות כ"ר א' מונע אמן ואמן!
 עוד קמיע אסתר לאסה סתעבר קכלה מאת הרב הקדוש מנח' א' אונגלי זכרל'
 בסס יזהך דלך דלו שטה די איכ איכ הוא ואין זלקיס עמדי: כי אשא אל סמיס יי ואמרותי
 תי אנוכי לעולם בסס אנשון אלימון רב אטיך לקי קלי סמאע אהס מלאכיס הקדוסיס
 בסס יהו בסס יזהך ובסס יאנכי סמאלו מאת ארונביס ה' כבאות על אודות האסה אסתר
 בת כאנוס בת כאנות הנסאלת קמיע זה סתעבר אנו
ל' ת' מ' ר' א' מ' י' א' ל' י' ב' ע' נ' אלקס דכחי מאיר ענינא אלקס דכחי מאיר ענינא
 אלקס דכחי מאיר ענינא אכיו

תמונה 8: חביב עלואני, קמע בכתב יד.²²

במקרים רבים נבחרו פסוקים המאוגדים סביב עניין משותף, כגון הישענות או סוציאטיבית על מאורעות ועל תכנים לצורך עזרה ראשונה והצלה מידית:

22 מחקר קמיעות (לעיל הערה 13), מס' 24.

תמונה 9, למגפה: ספר 'דרך ישרה שער הסגולות' עמ' פג.²³

‘השבעה נפלאה להשקיע אש, נמסר סוד זה לאליהו הנביא מהמלאך מיכאל שר הגדול והשמות [...] יוצאים מפסוק אלה ואזכרה ואשפכה עלי נפשי וגו’ עד המון חוגג’.
 אאעלגר ליכונג הבקהו איכבוה ושסמת כפכיו רנאהר הידלח ולדאה אעמתם שהעיו פכרבן

תמונה 10, לכיבוי שרפה: ספר 'מפעלות אלוקים', סעיף שפז.²⁴

23 על פי מהדורת בקאל תשל"ד, אשר כרך ספר זה ביחד עם ספר 'רפואה וחיים מירושלים' וספר 'שמוש תהלים'. ספר 'דרך ישרה' מאת ראובן בן אברהם נדפס לראשונה בשנת 1765 בשלונגי בשפת לדינו בשם 'תיקוני הנפש'. הספר תורגם לעברית ונדפס שם שוב לאחר 20 שנה. הספר יצא לאור בליוורנו בשנת 1788. שתי המהדורות בעברית חזרו ונדפסו בירושלים בפני עצמן (הוצאת בקאל הנ"ל והוצאת אור השלום תשנ"ה, שם נקרא הספר גם 'שער הסגולות'). הספר נשען על ספרי סגולות ורפואות שקדמו לו ובעיקר על ספר 'תולדות אדם' וספר 'מפעלות אלוקים' (לעיל הערה 15 ולהלן הערה 24). המחבר – ראובן בן אברהם – הוציא גם את 'ספר הסגולות' בעברית בשנת 1865 בירושלים (נדפס בהוצאת ישראל ב"ק ובתמיכת משה מונטיפיורי ואשתו יהודית). ספר אחר בשם 'דרך ישרה', המוזכר כמקור בספר 'מפעלות אלוקים', מאת צבי הירש ירחמיאל חאטש (יצא לאור בפירודא בשנת 1697), אינו אותו הספר המדובר כאן. ראו ח' מטרוס, 'מבריאת אדם – להבראתו: עיונים בספרי סגולות ורפואות', ר' אליאור ופ' שפר (עורכים), על בריאה ועל יצירה במחשבה היהודית: ספר היובל לכבודו של יוסף דן במלאת לו שבעים שנה, טובינגן 2005, עמ' 147-164. הפסוק – הכתוב לאורך הריבוע בשילוב עם שמות האל – 'זיעמד פינחס ויפלל ותעצר המגפה', לקוח מתהלים קו 30, לזכר המגפה על דבר פעור (במדבר כה).
 24 מתוך ספר מפעלות אלוקים, מהדורת ירושלים תשנ"ד, עמ' 177. הספר יצא לאור לראשונה

לפי היוצא מתוך מסורות שונות, רצופים פסוקי המקרא כוונות, ואלה משמשות בצירופים שונים למניעת מחלות, לשמירה מפני סכנות, להצלה ולריפוי. הצירופים מתקבלים מתוך קריאת הפסוקים בצורתם המקובלת או בקריאתם מן הסוף להתחלה, בראשי תיבות או בסופי תיבות כפי שראינו לעיל, או בשיטות מיוחדות המוכנות ליחירי סגולה כגון תמורה (א=ת/ב=ש; א=ב/ג), גימטריה ונוטריקון, חיבור מילים מתוך פסוקים עם שמות האל, הפיכת מילים לשמות מלאכים על ידי הוספת 'אל' לכל אחת מהן, 'ריבועי קסם' של מילים או של פסוקים, מילה או משפט ההולכים וחסרים ועוד. צירופים אלה נועדו בראש ובראשונה לכותבי קמעות המכירים את מובנם ואת כללי הכתיבה:

א י ב ק א י צ א י ב מ א י = ראשי תיבות של 'אל-יבשו בי [...] (תהלים סט 7), 'לכתוב בראש כל קמיע של רפואה' (ספר 'שרשי השמות', א, סימן קסב, עמ' כג).

א ס ל מ ת ר פ ת ס = ראשי תיבות של 'אתה סתר לי [...] (תהלים לב 7), 'שם גדול וקדוש ואחד מכוחותיו למוכה שדים' (שם, סימן קמא, עמ' מא).

א נ ר נ ל = ראשי תיבות של 'אל נא רפא נא לה' (כקריאת משה אל ה' לרפא את מרים שהוכתה בצרעת, במדבר יב 13), 'וטוב לכל חולי בקמיע' (שם, סימן קכג, עמ' לז).²⁵

בז'ולקוב בשנת 1725 ומיוחס ליואל בן אורי הלפרין. ראו מטרס, תש"ם ותשנ"ז (לעיל הערה 9). ההשבעה נסמכת על מזמור תהלים מב, פסוק 2: 'כאיל תערג על-אפיקי-מים', ופסוק 5: 'אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי'.
25 על ספר 'שרשי השמות' ראו הערה 17 לעיל.

ש"מ קמיע לקדח' מתלמידי האר"י ז"ל תקן עופרת לשם החולה ותעשה כמו טס דק רבוע ותחזקו בסכין חדש עם קתא שחור כזו הנוסחא כשם יהיה אלהי ישראל אל נא רפא נא לה לפלוגית בן ולזכר רפא נא לפלוגי בן פלוגית רפואה שלימה מחולי קדחת

אברקלוס	כשם שמתמעט והולך זה	אברקלוס
אברקלו	השם של שר הקדחת כך	אברקלו
אברקל	יתמעט חולי הקדחת מפלוגי בן פלוגית	אברקל
אברק	ויסתלק ממנו וילך לנוקבא דתהומא רבא	אברק
אבר	ויתצלל כעופרת במים אדירים במקום אשר	אבר
אב	לא יזכרו ולא יפקדו ולא יעלה על לב פכ"פ	אב
א	ולא באבר א' שכאבריו שבכל גופו של פכ"פ	א

אסינ וכן יהי רצון.

ותחת ציור קמיע זה תעשה כמו קו כזה

דהיינו כפי רוחב הטס ותחת הקו תחזקו כזה תהום תהו תהום תהו. אלו ג"פ צ"ל בשורה אחת. והזהר לחזקו הקו עם ג"פ תהום תהו תחת השם הנ"ל ולא אצל השם. כן תעשה בצד א' של העופרת:

תמונה 11: ספר 'מפעלות אלוקים', סעיף שמ. 26

תמונה 12: אוסף הספרייה הלאומית, מס' 25. 27

26 ספר מפעלות אלוקים (לעיל הערה 24), עמ' 159 ועמ' 160.
 27 קמע בצורת מצבה ועליה טקסט מתהלים סט 7 בראשי תיבות (אחרי בסד). אוסף הספרייה הלאומית (לעיל הערה 13).

כינו נגמון יעשך אביהם
יבוא כמתי איהיך איהרן
 ידלנו אור שמשאם לננום רחוק
 ומחיד ומבומ ומבוס על נקיע
 הון ומבול
 להדלול גלוייה מכל חיל ומכל
 ומפחד ומחלה ומכל מיני שדך
 ומחיקין ורוע שמעולם על גמולך
 ומחידין ומבוסין ולילך ולתת
 ומטין רוע ומכל מיני פשעים
 ומחיקין ומכל מחלה העשבים
 ומיטין ומגרה ומטמ והקמחה ומכל
 דבר רע ומחלקת ומבוסחן ומכל
 ממשך ידיו ומכל ממשך יאשכך
 ויבטל ויריח פרנסים ויגבה בך
 ה' מיטת ומטמ ידיו תפכה ויהיה
 שאלים בהתע ותקבצו לוח ומשמר
 ומחסיס בענין כל כחולו וינין
 דבריו נאמנים ויכעט שאוליו
 לפטו למעט שמועך הוקמחיס
 ול' תשיבנו ליהם מעלפך
 באי' שומע פלה מן כח' אלה

אכה יתוך קרע שטיף
גדר יכש במה ארתך
חלה סגולה וכל פולחן
עוקף יצית כשוקמלך
אנקתם פסוקם פסוקים
 רינגטים לוחך וליכ הז
 כסוף לכה ויהי קלה נכ
 תרה פסוקי נכתרה ילג
 ויעכפי כפינ עכב עש
אקרבל תר שית גות שרת
 כך רשאל אקניא אגלא
 קשט יאל אוקבנה סהש
 ללה ר'וש תמות וימכחן
 ממנה איל וביקשו לטבלא
 ונחב האינומט ל'אב
 פהיו מעפכה אאוב כדל
 ונכה תומקו ון אהוממ לקן
 ומ'וכן וסדיאל וניאל
 אנהיאל ר'ומיאל העי
 ויו פאי ותה טאל ודלך
 מות לוחי ונ'וש באן לשי
 לכו עלי ולת אלת מלת
 תשאן בזיכ ביש שמן וזו
 הימל וצר עדא וצונן
 ושיש ואלש ורה אמק
 ויאל וזכבה רחוק דרור

תמונה 13: כתיבת יד על קלף של הרב כדורי.²⁸

עם מזמורי תהלים המצוטטים ביותר על גבי קמעות לרפואה נמנים מזמורים טז, צא וקכא. כספר תהלים כולו, מעלים מזמורים אלה את האמונה ואת הביטחון המלא באל. מעצם הנוסח שבהם, המביע תמיכה והגנה מגבוה, נעשו פסוקים אלה מקובלים בכל תפילה ובכל בקשה להצלה, לישועה ולרפואה. בכלם מודגש הפועל 'שמור': במזמור קכא הוא מופיע שש פעמים ובכל אחד משני המזמורים האחרים פעם אחת.²⁹ מזמור טז הפותח ב'שמרני אל' ופסוק 8 בו: 'שוייתי ה' לנגדי תמיד כי מימיני בל-אמוט', הוא מן הנחשבים ביותר ביחס ל'דבקות' באל. פסוק זה מופיע על גבי קמעות, בדרך כלל יחד עם מזמור סז, ומכונה 'שיויתי מנורה' על שם פסוק 8 האמור לעיל, ובשל צורת המנורה שבה נכתבים פסוקי מזמור סז. הציור שבראשו הכתובת: 'שיויתי ה' לנגדי תמיד', מעטר ספרי תפילה, תלוי בבתי כנסת, ונוסחים רבים שלו – מהם בצירוף שמות האל ופסוקים אחרים מספר תהלים ומהמקרא בכלל – מעטרים לוחות 'מזרח', פרוכות וכאמור קמעות אישיים.

29 בהכנות למסע קונצרטם שבו השתתפתי (מקהלת 'אורטוריו ירושלים', עם המקהלה והתזמורת של האקדמיה למוזיקה ולאמנות בשטוטגרט, שאליה הצטרפו נגנים מכל רחבי אירופה), ושבו ביצענו את האורטוריה 'אליהו' מאת פליקס מנדלסון, 'נתפסתי' לחקירת המוזיקה והליברית במיוחד. דמות 'אליהו' נבנתה על ידי פ' מנדלסון עצמו ועל ידי עוזריו על פי הטקסטים בספרי מלכים, נביאים והברית החדשה, ואילו 'המלאכים', המייצגים ביצירה את ה'קול האלוהי', שרים כמובן ממזמורי תהלים. הקטעים הליריים, שהם מן השיאים של היצירה והמוכרים ביותר, מושרים על ידי שלישייה ורביעייה של סולנים (הקטע האחרון מושר על ידי המקהלה כולה), ולקוחים מתוך המזמורים: צא, קכא ומזמורים אחרים, ובהם גם מזמור סז פסוק 8.

תמונה 14: אוסף פרטי.³⁰

קמע תפילה זה אמור לעזור בשמירה בדרך, להועיל לזיכרון הלימוד, והוא טוב גם להגנה כללית, הן פיזית: מפני אויבים והן רוחנית: נגד חטאים.³¹ מזמור צא מכונה 'שיר של פגעים' או 'שיר של נגעים', שכן בו נזכרות צרות ותאונות המצריכות עזרה והקוראות להגנה. הוא נקרא גם 'מזמור ויהי נועם' על פי הפסוק האחרון בפרק צ הפותח במילים אלו, ונאמר בבית הכנסת בתפילת ערבית של מוצאי שבת ביחד עם פרק זה. זוהי תפילה הנישאת עם ראשיתו של שבוע עמל חדש, על ה'פחים היקושים' ועל שאר מרעין בישין שהוא עלול לצפון בחובו (תהלים צא 3). המזמור נפוץ ביותר כלחש הנאמר בבקשה לרפואה, במקרים שונים ועל גבי קמעות כתובים. הפסוקים הנבחרים מתוכו נכתבים בנפרד זה מזה ולא

30 קמע 'שיויתי' לתלייה בבית, העתק של קמע מפרס שהיה מיוצר בירושלים בשנות השישים והשבעים. מוטבע על גבי לוח פלסטיק דמוי שנהב הנתון בתוך מסגרת פח משוננת ובתחתיתה חמישה תליוני פלסטיק. המתלה עשוי מחרוזים דמויי אלמוג.

31 א' יוהס, "השיויתי – מנורה", בין מופשט לחומרי: עיונים בייצוג הקודש, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"ד.

ברצף כטקסט של הפרק כולו. במקרים רבים צורת הכתיבה היא בראשי תיבות או בסופי תיבות כגון:

י ב ע ב ש י = שהם ראשי תיבות של 'ישב בסתר עליון בצל שדי יתלונן' (שם, פסוק 1);

כ מ י ל ל ב ד = שהם ראשי תיבות של 'כי מלאכיו יצוה-לך לשמרך בכל-דרכיך' (שם, 11);

י ו ה ך כ ל ך = שהם סופי תיבות של אותו הפסוק. בשל צירוף האותיות יה"ו, מחליף לעתים השם 'יוהך' את השם המפורש על גבי קמעות.

תוכנו של המזמור הועיד כמה מן הפסוקים שבו לעזרה בבעיה מסוימת, לדוגמה:

ל ת א ר ו ל י ב = 'לא-תאנה אליך רעה ונגע לא-יקרב באהלך' (שם, 10) – להגנה כללית ולשמירה בדרך;

ל ת מ ל מ י י = 'לא-תירא מפחד לילה מחץ יעוף יומם' (שם, 5), 'לממקרי לילה' (קרי) ונגד לילית וחבורתה, שעל פי המסורת העממית באים בלילה להזיק לתינוק ולאמו. מזמור צא, על הקיצורים הגזורים מתוכו שהפכו ל'שמות' הנחשבים כ'חזקים', הוא מן הנכתבים ביותר בקמעות לפי הסקרים שנערכו.³²

32 מבדיקת תפוצתם של פסוקי תהלים על גבי קמעות באוספים השונים התקבלו הממצאים הבאים: באוסף פויכטונגר (לעיל הערה 7): כשליש מהקמעות; אצל ט' שרירא: על גבי 18 מביין 53 קמעות המפורטים בטקסטים נמצאו פסוקים מתהלים: שניים נושאים פסוקים ממזמור טז, חמישה – ממזמור צא ושבעה – מתוך מזמור קכא; מתוך 33 קמעות שנסקרו באוסף הספרייה הלאומית (אוסף מס' V732 לעיל הערה 13), נמצאו כ-20% הנושאים פסוקים מתהלים. כמחציתם מתוך מזמורים צא וקכא, והאחרים מתוך פרקים אחרים בשילוב פסוקים מבראשית פרק מט, ראו מטרס, קמיעות ליולדת וליולד (לעיל הערה 20). לפי ע' דייזיס (בתוך ע' דייזיס וד"א פרנקל, הקמיע העברי: מקראי, רפואי, כללי, ירושלים תשנ"ה), ספרי תהלים מהווים מקור ראשון לכתובות רפואיות על גבי קמעות (שם, עמ' 57). בין הפסוקים והמזמורים החשובים ביותר הוא מונה את המזמורים קמז 3, סט 7, צא וקכא. פני הדברים שונים כאשר מדובר בקערות לחש. בשני הספרים של 'נווה ושי שקד: J. Naveh and S. Shaked, *Amulets and Magic Bowls: Aramic Incantations of Late Antiquity*, Jerusalem 1985; J. Naveh and S. Shaked, *Magic Spells and Formulae: Aramic Incantations of Late Antiquity*, Jerusalem 1993, השכיחות נמוכה בהרבה. בין הטקסטים המופיעים של קערות ארמיות (בספרם מ'1985) מצאתי רק דוגמה אחת שבה מופיע פסוק מספר תהלים. במקרה זה הוא פסוק 1 מתהלים צא (קערה מס' 11 רשומה כ-27, plate, עמ' 184-185). בין הטקסטים המובאים ממקורות שונים (בספרם מ'1993)

לשמירה

הוצקה מכתובת יד הרב הגדול המקובל האלהי
ר' יאודה משה פתיא זצוק"ל

לתאר וליב יוהך כקֶלֶךְ בַּ וַיְהִי
בנסע הַאֲרֶץ ויאמר משה קומה
יהוה ויפצו איביך ויגסו משנאיך
מפניך ובנחה יאמר שובה יהוה
רבבות אלפי ישראל :
יבדהומוקויוֹאֵהוּמִמֶּ לִקְי
יאֵאוּמִמֶּ כִרְבֵב אֵאוּ לִיכֵ תבֵא
לתן לתב כחע סמי תרתך ווח
אעה אסן ראבי : תעֵאוּ בויכ
עיעי עיע זק:

יאודה משה
גבול

תמונה 15: 'שמירה' נוסח קמע של הרב יהודה פתיה.³³

מצאתי שש דוגמאות ממזמורי תהלים, ביניהן שתיים המביאות את הפרקים צ ו-צא (שם, עמ' 24). האם אפשר להסיק מכך כי שילוב מזמורי תהלים על גבי קמעות הוא מסורת שהתחילה בתקופה מאוחרת?

בהגו
 לתאר וליב
 יהודי כלך יי
 קרע שטאנע
 ד' זכש כטור
 צתג חקב טג
 עג יגל פזק ש
 קו צית יגזב
 נט אזכוגה
 ביט יובההוו
 קויואהוכומ
 ילי כוטטרוח
 נעורירוח ציר
 טק אגיא
 לתמוכא כוז
 א כחג שב
 כב וכהוב
 אראריתא
 סנוי סנסנוי
 סכונגגא
 תרף פסויל
 עניע חתה
 פאדיקרנו
 סא חניאל
 חקדיאל
 אהכיאאל
 פרכיאל
 ודל דמוע
 וחוטבא
 אתלרתו
 ש ארתי
 אל מהש
 ללה לר
 אר וליב
 יהודי כלך
 אזכוגה
 אגלא שת
 גות שתביט

תמונה 16: כתיבת יד של חכם אברהם ברונזי, על פי נוסח של ר' יהודה פתיה.³⁴

34 קמע מגולגל מנייר. מחקר קמיעות (לעיל הערה 13), מס' 16.

מזמור קכא בתהלים ככתבו הוא טקסט של תפילה לעזרה, ושל ביטחון בנוכחותו התמידית של האל. המתפלל הנושא עיניו אל ההרים בבקשה לעזרה, נענה מתוך פנימיותו הבוטחת 'עזרי מעם ה' עֲשֵׂה שמים וארץ' (שם, פסוק 2). בתור שכזה, משמש הפרק בכתיבה על קמעות לשמירת הדרך, להתגברות על אויב, להגנה כללית מפני חטאים, נגד שכחת הלימוד ולענייני דיומא אחרים. פסוקי המזמור נכתבים לרוב במלואם וגם בראשי תיבות, לעתים בשילוב עם פסוקים או עם מזמורים אחרים מספר תהלים ומספרים אחרים במקרא. כרוב הפסוקים השגורים בתפילה והנחשבים לבעלי 'כוח' מיוחד, נהוג לומר מזמור זה ולכתוב אותו לשמירה על יולדת ועל יילוד.

תמונה 17: מזמור קכא בראשי תיבות, אוסף פרטי.³⁵

35 העתק של קמע כסף, מוזיאון ישראל ירושלים 2011. על גבי הפתק המצורף מצוין: פרס המאה הי"ח-י"ט.

תמונה 18: מזמור קכא כולו, קמע נייר, אוסף פרטי.³⁶

הצירוף **ע מ י ע ש ו** = (ראשי תיבות של הפסוק 'עזרי מעם ה' עשה שמים וארץ', תהלים קכא 2), מופיע פעמים רבות על גבי קמעות, בראש הכתוב או בסופו. ה'שם' **ע ש צ י י** = יוצא מראשי תיבות של המילים הבאות לאחר השם הקדוש, הכתוב בפרק חמש פעמים ונחשב לקדוש ולחזק במיוחד. 'שם' זה נכתב בצורות שונות בתוך טקסט הקמע כפי שהוא, ישר והפוך, ובתור 'ריבוע קסם' שבו הוא נקרא מכל צד אפשרי.

36 בתחתית הדף מודפס: הופץ על ידי אברהם רובינזאהן בסטניסלאוו.

תמונה 19: ספר 'רשי השמות', א, אות ע סימן ג, עמ' תנא.³⁷

תמונה 20: ספר 'תולדות אדם', סימן קה.³⁸

אותו פסוק 2 (לעיל), עם שני הפסוקים האחרונים של הפרק וכן סכום אותיות ה'שם הקדוש': 'עשציי', השווה בגימטריה לאותיות 'לילית', עושים את מזמור קכא כולו ליעיל במיוחד בהגנה על הילד ועל היולדת מפגיעתה של זו. טוב לשאתו כקמע

37 ספר רשי השמות (לעיל הערה 17), וראו שם גם סימן א, בעמ' תנ.
 38 ספר תולדות אדם (לעיל הערה 15), מתוך מהדורת ירושלים 1966 (שהיא תצלום של מהדורת למברג 1872). במהדורת תשנ"ד הנוחה יותר לקריאה, הציור הוזה לסימן קו ואינו ברור.

לעזרה בבעיות פריזון (להתעברות, לשמירה על ההיריון, נגד הפלות וכדומה), לעתים קרובות עם שמות מלאכים ועם פסוקים כגון בראשית מט 22 ועם מזמור צא בתהלים. קיצורים אלה הם מן הנכתבים ביותר בתוך טקסטים של קמעות, והם מופיעים בצד פסוקים אחרים ושמות מלאכים, לעתים כחתימה.

שמירה ללילית שלא יהיה כח ללילית ומחלת להזיק, כתוב ר"ת של 'ויהי נעם' וגם מזמור 'יושב בסתר' עד גמירא וגם ר"ת של 'שיר למעלות אשא עיני' ואחר כך שם הקדוש עשציי ואחר כך מלאך רדפמיאל. כל זה תכתוב על ד' פתקאות ותדבק כל פתקא בארבע רוחות של החדר. (ספר 'תולדות אדם', סימן לו).³⁹

קיימות מסורות אשר ייחדו לכל פרק מספר תהלים מטרה וכוונה הקשורות לשמירה ולהגנה, לעזרה ולרפואה. לשם השגת מטרות אלו יש לומר את הפסוק או לכתבו. לדוגמה:

מזמור יא: בה' חסיתי. טוב נגד רוחות רעות, אנשים רעים וסכנות;

מזמור יג: עד אנה ה' תשכחני נצח. [...] להינצל ממיטה משונה או שאר פורענויות, והוא טוב ג"כ לחולי עיניים;

מזמור טז: שמרני אל כי חסיתי בך. [...] טוב לפרסם הגנב [...] וטוב לפתיחת הלב.

מזמור כג: ה' רועי. טוב לשאלת חלום;

מזמור מט: לבני קורח מזמור. לקדחת, כתוב אותו עם שם שלו ותלהו עליו [...] וטוב לכתוב ג"כ עמו 'מזמור לאסף';

מזמור עג: אך טוב לישראל. להינצל משמד. אמור אותו ז' פעמים בכל יום.

מזמור קכא: שיר למעלות אשא עיני. בצאתך בלילה יחידי אמור אותו ז' פ[עמים];

מזמור קכו: שיר המעלות בשוב ה'. טוב לאישה שמתים ילדיה. כתוב בקמיע שירה זאת וכתוב גם כן סינוי וסנסנוי וסמנגלף בשיטה אחרונה ותשים אותה בד' רוחות הבית; (ספר 'שמוש תהלים').⁴⁰

39 ספר תולדות אדם, תשנ"ד (לעיל הערה 15).

40 מתוך ספר שמוש תהלים (לעיל הערה 16), עמ' נה-סה. נדפס בתוך ספר רפואה וחיים מירושלים בהוצאת בקאל תשל"ד, שהיא מהדורה מצולמת של הספר משנת תרצ"א. ראו פרק ג במאמר זה.

פרק ג: [...] והתורה כולה שמותיו של הקב"ה [...] סודות נוראות ונפלאות בהם'; 'אין לנו רשות להשתמש בהם אלא לראותם ולכוונם בלבד'

שתי אמירות יסוד אלו, מופיעות (בהתאמה) בראשי ההקדמות לספר 'שמוש תהלים' ולספר 'שרשי השמות'. במשך השנים נוצקו לתוכן הוספות רבות או מעין 'הסתייגויות', אשר התירו את הנגיעה ואת הנשיאה של קמעות מחד גיסא ואת הכתיבה והצירוף שבין הדברים הרשומים בהם, לבין 'פטנטים' חדשים מאידך גיסא. ההוצאה מן הכוח אל הפועל של ההצעות המלוות את הפסוקים או את ה'שמות' המובאים בשני ספרים אלה קדמה ככל הנראה להעלאתם על הכתב לראשונה. סביר להניח גם כי היא שסללה את הדרך לכניסתן של הוראות ופעולות אשר נוספו בהם ממקורות שונים. חשוב לציין כי שני החיבורים הללו אינם נזכרים בשמם בספרים מסוג 'סגולות ורפואות' אשר נדפסו בעברית לראשונה באירופה בראשית המאה השמונה עשרה.⁴¹ ספר 'שמוש תהלים' הודפס לראשונה בסביוניטה בשנת שי"ב (1552), בדפוס טוביה פואה המפורסם, אשר הוציא לאור חיבורים נוספים כגון 'מרכבת המשנה' – פירוש לספר דברים – לר' יצחק אברבנאל (1551), 'מורה נבוכים' לרמב"ם (1553), 'פירוש כתובים לשיר השירים' (1558) ועוד.⁴² בהקדמה לספר מזכיר המחבר את מקורותיו: 'ובדורות הראשונים היו משתמשים בשמוש תהלים [...]. הוא מסתמך על ריב"ז (ר' יוחנן בן זכאי, המאה הראשונה לסה"נ, ארץ ישראל), על כתבי הרשב"א (ר' שלמה בן אדרת, המאה השלוש עשרה, ספרד) ועל התשב"ץ (ר' שמעון בן צמח דוראן, המאה החמש עשרה, אלג'יר), ומוסיף: 'כי לא חדש הוא וכבר היה לעולמים', משמע אמין ומקובל וגם אנונימי. בהקדמות למהדורות הבאות, נוספו אמירות ברוח הקבלה ו'השולחן ערוך', ומפורשת הגישה כי דברי תורה ניתנים לרפואת הנפש ולא לרפואת הגוף, למניעה ולהגנה, אלא אם כן 'יש בו סכנת נפשות הכול מותר'. הספר מתאר הפעלת כל אחד ואחד ממזמורי תהלים על פי הסדר ואת מטרתה. פרקי תהלים מובאים לרוב בפסוקים הראשונים בלבד. לצדם באות הוראות הנחלקות לאופן אמירתם או כתיבתם, למספר הפעמים שיש לחזור עליהם ולפעולה הנלווית לכך. הפעולה מצריכה ערוב של חומרים שונים בדומה למפורט בספרי סגולות

41 מטרס, מבריאת אדם (לעיל הערה 23).

42 המדפיסים לבית פואה פעלו בסביוניטה ליד מנטובה בצפון איטליה בין השנים 1551–1559, לאחר סגירת בתי הדפוס העבריים בוונציה. תחילה הדפיסו בבית המגורים, עד להקמת בית דפוס מיוחד לכך. עם העלייה במספרם של הספרים שהודפסו בעיר ניתן למקום התואר: 'אשר משם תצא תורה לכל ישראל'. מאוחר יותר חזרו בני המשפחה לפעול בוונציה ופתחו בית דפוס נוסף בפיוזה. בתי דפוס אלה פעלו במשך המאות השמונה עשרה והתשע עשרה.

ורפואות שנכתבו בתקופה מאוחרת יותר. אלה נשענים בדרך כלל על כל המצוי בבית ובסביבתו הקרובה: מים, שמן, מלח, דברי מאכל שונים וגם טיט וחול, אם כי עליהם להיות בעלי תכונות מיוחדות כגון טיט משפת הנחל, חול מן הים, מים שאובים, מים שלא ראו שמש וכדומה. בחירת הכלים אף היא חשובה ומפורטת, ויש להעדיף 'קְדֵרָה חדשה', ו'צמר מאיל גזו'. הבעיות המצריכות פעולות או אמירות הן: הכשת נחש ועקרב, שרפה, מזיקים שונים כרוחות ושדים, עבודת אלילים, חוליים שונים וכאב לב וכראשם אהבה, שנאה וכל מה שבין איש לאשתו, ענייני שמירת הדרך, הצלחה במשפט, ילודה ופחד. יש גם הצעות לקרוא מזמורי תהלים לשם חיזוק, כדי להרבות במצווה ולשם הצלחה בכול. הספר יצא לאור במהדורות רבות, וכבר באחת המהדורות מאמצע המאה השבע עשרה נוספו אליו סגולות שונות ברוח התקופה.⁴³

במהלך המאות התשע עשרה והעשרים נדפסו מחדש ספרי סגולות ורפואות רבים על בסיס הספרים אשר התגבשו והוצאו כבר בדפוס קודם לכן. אחדים מהם ציינו בהקדמה את המקורות שמהם ליקטו את החומר, ואחרים פירטו את המקורות בגוף הספר. יהודה יודל רוזנברג בספרו 'רפאל המלאך' (יצא לאור בעברית לראשונה בלאדז 1911), הביא 'קיצור' של ספר 'שמוש תהלים' באות ת'. הוא ריכז כמה מהמזמורים בעלי עניין משותף בציון מספר הפרק בלבד, בספרו המסודר לפי א"ב של ערכים שונים. בכך צמצם את הספר לכדי עמוד וחצי. עשרים שנה לאחר מכן, בירושלים, נוסף ספר 'שמוש תהלים' כולו אל ספר 'רפואה וחיים מירושלים' ליצחק בכ"ר אליעזר, ומהדורה פופולרית שלו יצאה בהוצאת בקאל בשנות השבעים של המאה העשרים.⁴⁴

ספר 'שמוש תהלים' יצא לאור במהדורות אחדות עוד לפני המאה השמונה עשרה וכן לאחריה.⁴⁵ הספר היה מצוי בכתב יד ותורגם לשפות אחרות בהן לטינית, צרפתית, גרמנית ואנגלית. אחד התרגומים המוקדמים יצא לאור בברלין בשנת 1788 על ידי יהודי מומר ומומחה לתאולוגיה – גודפרי זליג – אשר תרגם אותו

43 במהדורת קראקא ת"ח, מחולק הספר לשניים: א. לוח המזמורים עד מזמור קיח. ב. סגולות לעניינים שונים בסדר א"ב. אחריהן בא המשך המזמורים עד מזמור קנ.

44 להוספה זו אחראי המו"ל אליהו אברהם מזרחי, שהוציא את הספר בדפוס 'יהודה וירושלים' מול בתי אורנשטיין בירושלים בשנת תרצ"א. שער הספר שלו – ללא ציון שם המחבר ופרטי ההוצאה – מופיע על גבי המהדורה של בקאל בשנת תשל"ד.

45 על 'שמוש תהלים' כתב מ' אידל בתוך 'תהלים' [בקבלה], האנציקלופדיה העברית [תשמ"א], לב, עמ' 536. מ' גרונוואלד וק' קאופמן, 'Use of Psalms', M. Grunwald and K. Kaufman, *The Jewish Encyclopedia* [1903], III, pp. 203–205, וכן 'טרנסלברג (לעיל הערה 4, עמ' 109–111) הביאו גם חלקים מתוך הספר.

גם לאנגלית לאחר שהגיע לארה"ב כחבר בקהילה הנוצרית-הגרמנית.⁴⁶ הספר, אשר יצא מאז לאור פעמים רבות בארה"ב, נדפס בשנות השבעים למאה שעברה, ביחד עם 'הספרים השישי והשביעי של משה' כמהדורה מיוחדת.⁴⁷ בפתחה לספר כתב המוציא לאור, כי הוא מיועד 'לרווחתו הפיזית של האדם' וכי רק בעלי המוסר יכולים לצפות להצלחת השימוש בשיטה הנלמדת מתוכו. הוא מגלגל את תולדות המגיה ביהדות ואת הקבלה כחלק מאותה מגיה. בין השאר הוא מונה גם את תפקידו של ד"ר פאלק – בעל השם מלונדון – בהפצתה. לספר זה נוספו קטעים רבים של הערות המתרגם (מגרמנית לאנגלית), וכן קטעים מתורגמים מכתבי הקבלה אשר הופנו אל קהל קוראים ומשתמשים נוצרי. בעוד הספר בגרמנית נאמן למקור העברי ומשלב טקסטים של תפילות, קמעות וכן 'שמות' באותיות עבריות וחמישה דפים של איורים מ'ספר רזיאל', התרגום לאנגלית חסר אותם ומכיל שגיאות רבות. הספר שנקרא גם 'מגיה של תהלים' או 'סודות התהלים' נפוץ מאוד גם בקרב האוכלוסייה השחורה ונמכר כאוסף של פרקי קבלה פופולרית.

ספר 'רשי השמות' – [...] בו כנוסים שמות הקודש וכוחותיהם ומוצאם מפסוקי תורה ונ"ך [...] חיברו הרב הדומה למלאך ה' צבאות [...] ר' משה זכותא ממנטובה, כפי שהוא לפנינו, הרי הוא ספר חדש, מודרני, שיצא לאור בירושלים בשנת תשנ"ט בהוצאת נזר שרגא בשני כרכים עבי כרס.⁴⁸ הספר ערוך על פי א"ב של 'שמות' ומחולק לסימנים ובהם סעיפים. לכל 'שם' המוגדר בסימן מצוינים המקור בתנ"ך, הצורות שבהן הוא נכתב, פירושו, מטרותיו והפסוקים או השמות הנוספים עליו. בסוף הספר מובא מפתח שמות וצירופים ומפתח לפסוקי התנ"ך.

46 מתרגם הספר לגרמנית, Godfery Selig, נולד בעיר ויסנפלס בשנת 1722 בשם פיליפ היינמן, וקיבל חינוך יהודי נורמטיבי. בגיל 16, לאחר לימודים כלליים כולל לימודי שפות, הוטבל כנוצרי והמשיך בלימודים מתקדמים בלייפציג. הוא היה בקיא בתאולוגיה, בתלמוד ובספרות הרבנית, נשא הרצאות והשתתף בכתיבת מאמרים בנושאים אלה. תרגום 'שמוש תהלים' היה כפי הנראה ספרו היחיד ברפוס.

47 חיבור זה, המיוחס למשה רבנו, והמכיל כתבים מגיים מתקופות שונות (כולל מתקופת מצרים העתיקה), היה נפוץ בגרמניה כחוכרות בודדות מאז המאה השמונה עשרה. הספר היגר לארה"ב והתאזרח בפנסילבניה בקרב הקהילות הכפריות ממוצא גרמני גם בתרגום לאנגלית. על ספרים מסוג זה בקרב אותה קהילה ראו מטרס, תשנ"ז (לעיל הערה 9), עמ' 33-35 וההערות שם.

48 אמנם בשער הספר כתוב 'ועתה יוצא לאור בשנית עם תוספת שמות מרובה', אך נראה כי הספר לא יצא ברפוס קודם לכן. הוא לא נזכר ברשימתו של ג' שלום על הרמ"ז ('זכות משה בן מרדכי', האנציקלופדיה העברית [תשכ"ג] טז, עמ' 823-824), וט' שרירא בהקדמה לספרו מודה לג' שלום על הבאת הספר – הנמצא רק בכתבי יד – לתשומת לבו: שרירא (לעיל הערה 6), הערה בעמ' 39.

רבים מבין ה'שמות' והפסוקים הכתובים בצורות גאומטריות ובתוספת איורים, מופיעים בספרים מסוג 'סגולות ורפואות'.

הספר, אשר היה ככל הנראה ידוע במשך דורות, זכה להעתיקות רבות בכתב יד. ההקדמה מלמדת על העבודה הרבה אשר הושקעה בהשוואת נוסחים שונים ובתיקון שגיאות אשר נפלו במהלך הזמנים בעקבות כך.⁴⁹ מתוך דברי ההקדמה נוכל לשער מהן הסיבות אשר הביאו להדפסתו של הספר דווקא בעשור האחרון: התפתחות העבודה המדעית הענפה בפענוח ובהשוואת כתבי יד, וכן 'חשיבות הפצת פנימיות התורה בדורנו להרבות כבוד שמו יתברך, אין נכון מזה לפרסם חיבור כהספר הזה', כלומר, הפתיחות שנוצרה בציבור הרחב לקבלת כתובים ומנהגים שונים אשר התקיימו 'מקדמת דנא'. ההסכמות להדפסת הספר ניתנו כמקובל על ידי 'גדולי הדור': הרב יצחק כדורי זקן המקובלים, הראשון לציון הרב מרדכי אליהו והרב נסים מויאל.

ה'שימוש בשמות' על פי המובא בספר 'שרשי השמות', נעשה בדרך כלל באמירה (ובכלל זה גם לחש, שבועה ונדר) ובכתיבה. זו האחרונה כוללת פסוקים ו'שמות' המובאים בצורות ובצירופים שונים ביניהם. החומרים שעליהם יש לכתוב הם קלף צבי, לוח, או טס של כסף וכדומה. לעתים מובאת גם 'עשייה' כגון שתיית המים שבהם נשטף הכתוב. בין הבעיות המפורטות בספר אשר לפתרונן מומלץ להשתמש בשמות נמצא: לכתוב כוח השטן, להתגבר על כשפים רוחין ובישין, להכניע לילית ולגבור על עינא בישא. אך יש גם 'רפוי' של מחלות, לדוגמה: מגפה, חולי, אבעבועות וקדחת. אופיו של ה'שם' המובא ב'סימן' דומה בדרך כלל למבנה ה'סגולה' בספרי סגולות ורפואות: הוא מורכב ממספר הסימן, מה'שם' הכתוב באותיות גדולות (ומובא פעמים

רבות בניקוד) ומקורותיו, וכן, מפירוט הבעיה ומהפעולה המומלצת למיגורה.⁵⁰ פיצול הסימנים לסעיפים מצביע על כמה פירושים לאותו ה'שם', לשמות אחדים היוצאים מאותו הפסוק, ואולי מרמז על מסורות שונות אשר עמדו בפני המחבר. קיימת אפשרות שאלו היו הוספות אשר נעשו בידי המעתיקים של כתב היד במשך השנים. בין המקורות אשר עמדו בפני מחבר הספר נזכרים ספר הזהר, ספר 'משנת חסידים', 'ברית מנוחה', 'זבח פסח' ואחרים, ספרים המצוינים בשמותיהם גם בספרי

49 מתוך ההקדמה לספר אפשר ללמוד על גלגוליו של כתב היד אשר החליף כמה ידיים במשך המאות האחרונות: הספר היה בעלותו של הרב אברהם אלנקאר מתוניס אשר נפטר בשנת תקס"ד ואשר היה גם העורך והמסדר האחרון של כתב היד שלפנינו. כתב היד עבר לרשותו של הרב רפאל בן שמואל, וממנו לאוסף דוד ששון. בהקדמה לספר נמצא תודות לרב דוד ששון על מתן רשותו להשתמש בתצלום כתב היד, לפרופסור מאיר בניהו ולמכון לתצלומי כתבי יד בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי.

50 על הסגולה, מבניה, משמעותה ודרכי השימוש בה ראו מטרכס, תשנ"ז (לעיל הערה 9), חלק שני, פרק ג.

סגולות ורפואות. אין ספק כי הדברים נשענו בחלקם על מסורת עממית שהייתה קיימת לפני כן, והדברים: 'העתקתי מקמיע אחד ישן' מצביעים על כך. גם ספר זה, כמו הספר 'שמוש תהלים', אינו מוזכר כמקור בספרי סגולות ורפואות מוקדמים, אם כי אפשר לראות בוודאות את השפעתו על רובם. אולם בשונה מ'שמוש תהלים', אשר נדפס במהדורות רבות מאז המאה השש עשרה, אז יצא לאור לראשונה, היה 'שרשי השמות' בבעלותם של יחידים בלבד. עותק ממנו היה כפי הנראה ידוע בירושלים בסוף המאה התשע עשרה, שכן הוא נזכר על ידי יצחק בכ"ר אליעזר בספרו 'רפואה וחיים מירושלים' (נדפס לראשונה בירושלים תרנ"ב 1892), כאחד ממקורותיו. כך נמצא את שני הספרים: 'שמוש תהלים' ו'שרשי השמות' נזכרים בשמם בכפיפה אחת במהדורה מאוחרת של ספר זה (לעיל).

מעניין לציין גם את הקשר הגאוגרפי שבין שניהם – מנטובה. אמנם חלפו כמאה שנים לכאורה בין המועד שבו חובר כל אחד מהם, אך לא מן הנמנע שהדברים הכתובים בהם היו ידועים באזור צפון איטליה עוד קודם לכן.⁵¹ בעוד קיימת סברה כי 'שמוש תהלים', הוא חיבור אנונימי מתקופת הגאונים, הרי ל'שרשי השמות', אף על פי שלא נדפס קודם לכן, יש מחבר ידוע: הרב משה בן מרדכי זכות (מ' 1622 או 1625 אמסטרדם או המבורג עד 1697 מנטובה), עבר בנסיעותיו קצווי עולם, ממצרים בדרום ועד המבורג בצפון, ומפולין במזרח ועד תוניס במערב. הוא ידוע בחיבוריו כגון 'פירוש משניות', 'פירוש על התורה בדרך הסוד', 'פירוש על הזהר' ואחרים. הרב זכות השאיר כתבי יד רבים אשר לא ראו אור בימיו.⁵²

51 על פי סטיל רות, הייתה במאה החמש עשרה כוונה לכונן קתדרה לעברית בכולוניה. לימוד עברית ומדעי היהדות היה אז עניין נפוץ בחברה באזור מנטובה גם מחוץ לאקדמיה, בקרב כמרים ונזירים וגם בקרב אנשי חברה ומתעניינים בלשון הקודש ובלמוד קבלה. רות מתאר מקרה של נוצרייה, אשת מרקוז ידוע, אשר ביקשה להשיג עותק של ספר 'שמוש תהלים' בכתב יד, שהיה ברשותו של יהודי בגוברנולו, על מנת לתרגמו ללטינית. C. Roth, *The Jews in the Renaissance*, Philadelphia 1959, ch. 7: The Christian Hebraists, pp. 148

52 'החיד"א' (ר' חיים דוד אזולאי, ירושלים 1724 – ליורנו 1806), הזכיר ספר בשם 'שרשי השמות' בספרו 'שם הגדולים' (שם הביא שני חיבורים נוספים בעלי אותו שם), וגם כתב את תולדות מחברו. כמי שהגיע לאיטליה ואל מקומות יישוב אחרים שבהם ביקר משה זכות לפניו, הייתה לו ללא ספק הסמכות לכך. ראו מ' בניהו, אגרות רבי שמואל אבוהב ורבי משה זכות ובני חוגם בענייני ארץ-ישראל, ירושלים תשט"ו; וכן מ' בניהו, שבחי הרב חיד"א: קובץ מאמרים ומחקרים יוצא לאור במלאת 150 שנה לפטירת הרב חיים דוד אזולאי, ירושלים תשי"ז; ומ' בניהו, ר' חיים דוד אזולאי, א, ירושלים תשי"ט, עמ' קלד-קמא. לחיד"א מיוחסים סיפורי נפלאות רבים וכן היה קשור לגדולי הדור שעסקו בסגולות ורפואות. מטרס, תשנ"ז (לעיל הערה 9), חלק שלישי, עמ' 329, הערה 11. חיבור בשם 'סגולות החיד"א' נוסף אל 'ספר החיים הנקרא סגולות ישראל' לשבתאי בן יעקב-יצחק

רובם של ספרי הסגולות והרפואות מכילים בתוכם מסורות של שימוש במזמורי תהלים ובשמות. אלה מובאים בהם באופן עצמאי, עם חומרים ושיטות אשר נאספו מתוך ספרים שברפוס ובכתיבת יד, ועם 'פוטנטיים' שהתקבצו מתוך הפרקטיקה של הסכיבה הקרובה שבה ישבו מחבריהם. צמחי מרפא, איברים של בעלי חיים, מתכות ומינרלים, הם מן החומרים אשר היו מעורבים בטקסים הרפואיים. הם הופעלו בשיטות ידועות כגון קירור, חימום, רחיצה ושתייה, ולא אחת קשרו בין מצב החולה למצב הקוסמי של מזלו הפרטי מחד גיסא ושל מצב העולם הסובב מאידך גיסא.

בין הגורמים אשר הביאו לחיבורם של ספרים חדשים ולתפוצתם הרבה בראשית המאה השמונה עשרה, היו ללא ספק התפשטות הרפוס והשפעת תורת הקבלה. ספרי סגולות ורפואות, שהם חיבורים אקלקטיים מראשיתם, מכילים מתקופה זו גם הטלת גורלות, פתרון חלומות, חכמת היד והפרצוף, פרכוס איברים וכדומה. למי מיועדים הספרים? מתוך האזהרות על גביהם בנוסח 'אין רשות לכל אחד להשתמש בדברים' נראה שהם מיועדים לאנשים שהוכשרו לכך. הספרים מכילים הוראות רבות לביצוע פעולת הריפוי ומערכים בה עולם ומלואו. לדוגמה: פנייה לגרמי השמים (כוכב, יום, שעה, מלאך); התמצאות בטכניקות של התאמה בין צבע, מספר, חומר וכדומה לבין חישובים על פי גימטריות של תאריך לידתו, שמו של האדם שלו מיועד הקמע ושם אמו. לא רק הידע, כי אם טקסי ההכנה שעל המרפא/ הכותב לעבור – תענית, היטהרות, טבילה ותפילות – הכרחיים על מנת לעשותו ראוי לתפקיד ולהבטיח שמעשי ידיו יצליחו. ללא ספק, היו 'בעלי שם' ששמו הלך לפניהם כ'טובים' במיוחד.

מסורת זו הייתה נהירה לכותבי קמעות ונותני ברכות גם בשני הדורות שלאחר קום המדינה וקיבוץ הגלויות בה, אך רבים מהם התקשו לקיים את כל התנאים הדרושים על פיה: קדושתו וסודיותו של הקמע הפכו לבלתי אפשריים לשמירה בעולם החילוני והחומרני של היום. גם ה'מרכיבים' החיוניים לפעולות השונות היו אחרים מאלה שהכירו בארץ המוצא. אי לכך, התקבלו טכניקות 'מסורתיות פחות' שבהן התפרסמו מרפאים עממיים אחדים בדור שעבר: הרב יהודה פתיה (חכם יהודה) היה מפורסם בפתקאות אשר כתב בדיו על גבי נייר לשם המסת הפסוקים במים ושתייתם, וגם לגלגול הפתקאות ולבליעתן כמות שהן. הרב ישראל אבוהצירא מנתיבות ('הבאבא סאלי') נהג לברך על המים ששתו הפונים אליו. הרב כדורי (גדול המקובלים) כתב על גבי שקדים ברכות המכוונות אל בעיות אשר הובאו לפניו.

ליפשיץ מיולניצא (יצא לאור לראשונה בשנת תרס"ה במונקאטש), אשר נרפס שוב בשנת 1991 על ידי נכדו של המחבר, שבתי יוסף פרייזלער בברוקלין, וכן לספר שנרפס בירושלים בהוצאת 'הפקדתי שומרים' באותה שנה.

הייתה לו גם שיטה נוספת: הוא הניח מפתח שהיה קשור בחוט לספר מסוים כאשר בקצהו השני הונח בתוך ספר תהלים, וקרא את המזמור המסוים. אחר כך אחז בקצה המפתח והאדם הפונה אחז בקצהו השני. הרב שאל שאלה, והספר הסתובב מעצמו וסימן את התשובה. לדברי העדים שסיפרו על כך, הספר אכן זו מעצמו והתשובה של הרב הייתה תמיד נכונה.⁵³

מסורת הכתיבה כפי שהייתה ידועה בארצות המוצא אמנם ממשיכה להתקיים גם היום, ויש הנצרכים לה והמשתמשים בה עדיין, אך רוב הכותבים החליפו אותה בכתיבת נוסחאות כלליות ובנתינת ברכות. ברכות אלה מבוססות בעיקר על מזמורי ספר תהלים כגון 'ישב בסתר עליון' (מזמור צא) ומזמורים אחרים. לשם 'קיצור הדרך' ולשם גישה זמינה ללא תיווך של גורם מומחה חיצוני, אפשר להסתייע היום בכלי התקשורת המודרני – האינטרנט – המאפשר לגולשים להגיע ללא מאמץ אל 'כוונות' הכתוב על פי סדר הפרקים בתהלים. כך נמצא באתר המיוחד לכך: פרק כג – לפתרון חלום; פרק טו – לדיבוק ושד רע; פרק טז – כדי למצוא גנב ושודד; פרק כא – לפני שמתיישבים בפני שליט זר; פרק מב – לגאולה עצמית, לגאולת העם ולבניין המקדש; פרק מו – להשגת שלום בית, לזוגיות טובה ולחינוך בת הזוג, וכן הלאה.

סיום

כתיבת מזמורי תהלים על גבי קמעות הייתה נפוצה בכל קהילות ישראל ואף לא־יהודים נעזרו בכך. היו שלמדו תהלים כל הלילה כדי לסייע בריפוי וגם קראו תהלים כדי לזרז לידה:

סגולה גדולה לאדם שהוא בצער [...] וכן ליולדת המקשה לילד, יאמר מזמור כ' 'יענך ה' ביום צרה' י"ב פעמים [...] ואח"כ יאמר פסוקים באותיות שמה [...] ואח"כ פסוקים המתחילין באותיות קר"ע שט"ן ואח"כ יהי רצון [...] 'א"י שפרלינג, עמ' תקסח).⁵⁴

53 שיטה זו נקראת 'ביבליומנסיה'. זוהי שיטה של קריאת העתיד העושה שימוש בהטלת גורלות באמצעות פתיחה בדפיו של ספר. ל' קיזור מוסיף: שימוש במקרא למטרה מגיית. פרקטיקה המנצלת ספרי קודש, מילים ופסוקים למטרות של ריפוי מגי בחברות פגניות כמו גם בדתות בעלות אמונה באל אחד. L.C. Kayser, 'Bibliomancy', *The Jewish Encyclopedia* [1903], III, pp. 202–203, ראו בנספח למאמר זה ראינות הקשורים לרב כדורי ולשיטה זו.

54 א"י שפרלינג, ספר טעמי המנהגים ומקורי הדינים, ירושלים תשמ"ב [לכוב 1891], עמ' תקסח.

במזרח אירופה נהגו לקרוא ל'ת'ילים זאגער' (אומר תהלים) או לאברכים, כדי שיאמרו מזמורים מסוימים למען החולה, ונהגו לתלות פתקים ועליהם כתובים שירי המעלות – 'שירמהעלותלאך' – סביב המיטה. מנהגים אלה קיימים בארץ גם כיום. יש שהם נערכים לשם מצווה, לעתים תוך קבלת תמיכה כספית או אחרת. גם הנחת דפי תהלים מודפסים – לעתים מכוסים בפלסטיק על מנת לשמור על 'ניקיונם' – מתחת למזרן היולדת כדי להביא לידה קלה ולהבטיח את שלום היילוד, מוכרים במציאות כמו גם בספרות של דורות קודמים. ספר תהלים נמנה במקום הראשון בתפוצתו – בין חפצים אחרים – אשר מונחים למזל ולכרכה במיטותיהם של פגים, תינוקות וילדים, במחלקות לטיפול נמרץ שבבתי החולים בארץ. בין שאר החפצים יש תמונות רכנים, חמסה וקמעות אחרים, חוט אדום ובקבוקי מים ושמן אשר קיבלו ברכה מיוחדת.⁵⁵

סיפורי הצלה רבים קשורים בספר תהלים אשר הוטמן במכונית, בין חפצים שונים בבית או בכיס החולצה, קרוב ללב. במיוחד נפוצים ספרי תהלים זעירים אך בעלי כתב קריא, הניתנים חינם לחיילים הנמצאים בסיכון תדיר – מנהג אשר החל כפי הנראה בימי מלחמת השחרור – ומוענקים גם לעוברי אורח מידי אנשי 'ישיבות' כדי להאדיר את שמן. הספר 'מחוזק' על ידי הוספת תפילת הדרך על גבי הכריכה ותמונות צדיקים. עם חפצים קמעיים אחרים – כמגן דוד וחמסה – מקובל ספר תהלים ביותר בתרבות העממית כיום בארץ.

תפקידו הליטורגי של ספר תהלים לאורך הדורות, בעבודת הלוויים בבית המקדש, בדברי חז"ל ובסידור התפילה, הביאו למסורת של שימוש אינטנסיבי בפסוקים מתוכו וגם בספר כולו. בחברה היהודית כיום מושרש העיסוק במזמורי תהלים בחיי התרבות והיצירה הוויזואלית והמוזיקלית, והדבר מתקבל כמובן מאליו. מוכר פחות הוא הפן הפרטי, קמע הנישא בכיס הבגד כדי 'שילוה אותך תמיד'. אין ספק כי לשונו של הספר ובה הפנייה הישירה אל האלוהים בתפילה, תחינה ובקשה, כמו גם היות המזמורים שגורים בפי כול, עשו את השימוש בו לגיטימי גם בבקשת תיווך בעת צרה. כתיבת המזמורים או חלקיהם כשלעצמה, עם פסוקים ממקורות אחרים ובצורות שונות, שירתה אותה המטרה. לפני נושאי מסורת הכתיבה של קמעות מונחים ספרים מיוחדים ובהם נוסחאות ממקורות שונים, המכילים צירופים מוכנים ואף הוראות כיצד לכתבם, ואילו בפני הצרכנים הבאים לרכוש קמע, ניצבים בעיקר צורה וטקסט מוכרים אשר התקבלו בחברה כמסייעים בכל מקרה וכטובים

55 ח' מטרוס כשיתוף עם רופאי המחלקה לטיפול נמרץ בבית החולים אסף הרופא בצריפין: י' בר, מ' ברקוביץ, 'ע' קוצר, ג' אשל, ר' גרינברג. ראו H. Matras, 'Talismans and Amulets', in the Pediatric Intensive Care Unit: Legendary Powers in Contemporary Medicine', *IMAJ* [=The Israel Medical Association Journal], 2 (2000), pp. 278–281

לכל מטרה. אלה נעשים כיום באמצעים טכנולוגיים מודרניים לשימוש המוני, אשר מחירים שווה לכל נפש.

תמונה 21: ספרי תהלים ועזרים, אוסף פרטי.

רבי שלמון בר יוחאי זצ"ל

בבא סאלי זצ"ל

רבי שמעון בר עזריא

סגולה לשמירה
 חסידים נבחרים יי רבין נחמן מברסלב זצ"ל
 מה יסודות פסוקי תהלים ופסוקי

לחאר ולבין זוכך כליך ב ויהי
 בנפסך ה-א-ו-ל-ו-ן יאמר משה קטנה
 ויהי ונספז איביך ונספז משנאיך
 ששניך ונבולה יאמר טובה ויהי
 רבבות ארצי ישראל א יי
 יבדו-ע-מ-ק-ו-א-ו-ר-ו-מ-ם ל-א-י
 יא-א-ו-מ-ם כ-ר-נ-ב א-א-י ל-י-ב ח-ב-א
 ל-ר-צ-ו ל-ח-ב כ-ת-ע ס-ט-ו ח-ד-ף ו-ח
 א-ע-ה א-ס-ר ר-א-ב-ו: ח-ט-א-ו-ן ב-י-ו-ב
 ע-י-צ-ו ע-צ-ו ע-ק: יי - ח-ט-ו-ב

ל-ר-צ-ו ל-ח-ב כ-ת-ע ס-ט-ו ח-ד-ף ו-ח
 א-ע-ה א-ס-ר ר-א-ב-ו: ח-ט-א-ו-ן ב-י-ו-ב
 ע-י-צ-ו ע-צ-ו ע-ק: יי - ח-ט-ו-ב

נסיעה טובה

הגלת הדרך
 יי רבין שלמון בר יוחאי זצ"ל ויהי
 ששניך ה-א-ו-ל-ו-ן ויהי ונספז
 חסידים נבחרים יי רבין נחמן מברסלב זצ"ל
 מה יסודות פסוקי תהלים ופסוקי
 חסידים נבחרים יי רבין נחמן מברסלב זצ"ל
 מה יסודות פסוקי תהלים ופסוקי

נסיעה טובה

תמונה 22: קמע למטרה משולשת, אוסף פרטי.

מריצון קירון האן מינר	מריצון קירון האן מינר	מריצון קירון האן מינר
קירון האן מריצון מינר	קירון האן מריצון מינר	קירון האן מריצון מינר
האן מריצון קירון מינר	האן מריצון קירון מינר	האן מריצון קירון מינר
הנני ציריה הנני ציריה	הנני ציריה הנני ציריה	הנני ציריה הנני ציריה
מריצון קירון האן מינר	מריצון קירון האן מינר	מריצון קירון האן מינר
קירון האן מריצון מינר	קירון האן מריצון מינר	קירון האן מריצון מינר
האן מריצון קירון מינר	האן מריצון קירון מינר	האן מריצון קירון מינר
הנני ציריה הנני ציריה	הנני ציריה הנני ציריה	הנני ציריה הנני ציריה
מריצון קירון האן מינר	מריצון קירון האן מינר	מריצון קירון האן מינר
קירון האן מריצון מינר	קירון האן מריצון מינר	קירון האן מריצון מינר
האן מריצון קירון מינר	האן מריצון קירון מינר	האן מריצון קירון מינר
הנני ציריה הנני ציריה	הנני ציריה הנני ציריה	הנני ציריה הנני ציריה
מריצון קירון האן מינר	מריצון קירון האן מינר	מריצון קירון האן מינר
קירון האן מריצון מינר	קירון האן מריצון מינר	קירון האן מריצון מינר
האן מריצון קירון מינר	האן מריצון קירון מינר	האן מריצון קירון מינר
הנני ציריה הנני ציריה	הנני ציריה הנני ציריה	הנני ציריה הנני ציריה
מריצון קירון האן מינר	מריצון קירון האן מינר	מריצון קירון האן מינר
קירון האן מריצון מינר	קירון האן מריצון מינר	קירון האן מריצון מינר
האן מריצון קירון מינר	האן מריצון קירון מינר	האן מריצון קירון מינר
הנני ציריה הנני ציריה	הנני ציריה הנני ציריה	הנני ציריה הנני ציריה
מריצון קירון האן מינר	מריצון קירון האן מינר	מריצון קירון האן מינר
קירון האן מריצון מינר	קירון האן מריצון מינר	קירון האן מריצון מינר
האן מריצון קירון מינר	האן מריצון קירון מינר	האן מריצון קירון מינר
הנני ציריה הנני ציריה	הנני ציריה הנני ציריה	הנני ציריה הנני ציריה
מריצון קירון האן מינר	מריצון קירון האן מינר	מריצון קירון האן מינר
קירון האן מריצון מינר	קירון האן מריצון מינר	קירון האן מריצון מינר
האן מריצון קירון מינר	האן מריצון קירון מינר	האן מריצון קירון מינר
הנני ציריה הנני ציריה	הנני ציריה הנני ציריה	הנני ציריה הנני ציריה

תמונה 23: פתק של ר' יהודה פתיה.⁵⁷

57 פתק זה – כפי שהיה בשימוש גם בעיראק – הוא דפוס של שמות קדושים על גבי נייר דקיק. נמסר על ידי בנו, שאול פתיה, אשר הוסיף: 'יש לחתוך את הגליון לפסקאות, לגלגל ולבלוע פיסה אחת או שתיים ליום, לפי הוראות המרפא.' מחקר קמיעות (לעיל הערה 13), מס' 18. קמע זה נדפס ב'ספר רפאל המלאך' יחד עם עוד 20 קמיעות שונים 'למגפה', שליקט המחבר מספרים שונים. שם כתוב: 'למגיפת החולירע רח"ל נשלחה מירושלים ליחידי סגולה. קמיע לכתוב אותה על נייר דק בכתב אשורית, וכאשר אך מתחיל להרגיש סימני המחלה, יבלע החולה תיכף את הקמיע. וכתבו לנו חכמי ירושלים שיש להם בקבלה זאת הקמיע מאת הקדוש ר' שלום בעש"ט זצ"ל ומוסכם שמותר לכתובה אפילו בשבת.' (מהדורת ירושלים תשנ"ו, עמ' צג). גם בספר 'רפואה וחיים מירושלים' מופיע הקמע עם הוראות שונות: 'שמות אלו מועיל למי שניגף במגיפה ב"מ יכתוב אלו השמות בנייר בכתב אשורי ויגלול הכתב כמו כ'אפיס ויבלע אותו עם קאפי או עם מים חמים ויועיל מאוד. ואמרו שהק' מוהר"ש שרעבי זלה"ה כתב שמות אלו ביום ש"ק למי ששתה סם המות.' (מהדורת ירושלים תשל"ד, עמ' לח). הרב שלום שרעבי – הרש"ש – היה ראש ישיבת בית אל בירושלים באמצע המאה השמונה עשרה, והיה קשור לחוגי המקובלים בעיר ול'חברת אהבת שלום', שבה היה חבר גם החיד"א. ראו לעיל הערה 52.

נספח – הרב יצחק כדורי

קטעים אלה הועתקו מתוך ראיונות שנערכו במסגרת מחקר על 'הרפואה העממית של עדות ישראל', של 'המרכז לחקר הפולקלור' באוניברסיטה העברית בירושלים בשנים 1970-1972. ראיונות אלה (אשר בחלקם הוקלטו ובחלקם רק נרשמו), התבצעו על ידי רחל גולן ז"ל, ובאחדים מהם הייתי נוכחת.

לאחר כמה ניסיונות שכשלו לדבר עם הרב כדורי עצמו פנים אל פנים, לבדו או בלוויית יועצים ומתווכים, הצלחנו לעמוד על אישיותו ועל דרכי עבודתו מפי אנשים מקורבים, שאליהם הפנה אותנו בעצמו. להלן אביא קטעים מתוך הראיונות שנכתבו בעקבות הניסיונות לפגשו. הדברים מובאים כלשון הדו"ח אשר נרשם בזמנו, ובהם גם ציטוט משיחות שהתקיימו באותם מפגשים (מכיוון שעברו מאז כ-40 שנה, הרשיתי לעצמי לתקן מעט את הניסוח המקורי):

הגענו אל דירתו עם מר י" אשר שימש כמתורגמן [...] הדירה מצויה בחצר פנימית וסביבה מגורים למשפחות אחרות. בביתו של הרב – חדר כניסה גדול למדי המשמש כחדר מגורים, ובו מיטות, שולחן גדול המכוסה בשעונית, מקרר, ארון בגדים ופינה עם שולחן קטן ועליו נענע ורודה (פיגם) בצנצנת. המבנה עצמו הוא מטפוס המבנים העתיקים האופייניים לשכונת הבוכרים. בקיר הפונה לרחוב שני חלונות מקומרים-רחבים וארן חלון עשוי אבן [...] שמאלה לכניסה נפתחת דלת לחדר קטן נוסף ובו שולחן, ספת-מיטה עם כרים, כסא וארון. חלון מסורג קבוע בו לכיוון החצר הפנימית. על דלת הכניסה החיצונית, תלויה מודעה כתובה בטוש שחור בכתב אשורי מרובע על גבי קרטון לבן; החתימה בכתב רש"י:

בבקשה שלא לדפוק הדלת לא
להפריע מנוחתנו ומנוחת השכנים
כי אני זקנתי ואיני יכול לקבל אנשים
ולא לדבר עמהם כי אין בי כוח עוד
וגם בחדר נמצאים זקנים וזקנות ולא
יכולים להשיב על השאלות
רב יצחק כדורי

הרב כדורי נראה כאדם בעל הדרה, עטור זקן לבן ולפניו קרינה מיוחדת של טוב. הוא לבוש קפטן זהוב מפוספס, לראשו כיפה (ולא מצנפת כדרך שהוא חובש בצאתו אל הישיבה או לבית הכנסת). האישי משרה סביבו שלווה מיוחדת. הוא ללא ספק דמות כריזמטית. הגבר הלבוש בהידור אשר ישב בכיסא בחצר, התקבל על ידי הרב עוד לפני בואנו. הוא שטח לפני הרב את ענינו וביקש קמיע. הישיש מלא

את מבוקשו ותוך דקות ספורות כתב לו ופטרו לשלום. האיש הציע לרב שטר בן 10 ל"י, אך הלה לא לקחו. הנשים בחוץ סיפרו כי הרב לוקח 2-3 לירות בלבד [...]. כאמור, לא הצלחנו להתקבל על ידי הרב, ואת המידע על אודות דרכי טיפולו בביתו ומהות המקרים המופנים אליו קיבלנו מתוך השיחות עם קהל הנוכחים בחדר הקבלה וביניהם. לסיכום הריאיון דלעיל מיום 27 בחודש מאי שנת 1969 אפשר ללמוד כי בחדר נכחו כ-15-20 אנשים, רובם נשים צעירות אשר התחרו ביניהן על הכניסה לשיחה עם הרב, אלא שהרב בחר בעצמו את סדר הקבלה. הפונים הגיעו מקרוב ומרחוק ויש שבאו כדי לקבל מידו קמיע עבור קרובי משפחה שהתגוררו בארצות אחרות. מהם שחזרו לקבלת טפול או עצה בלבד ויש ששהו בחדרו שעה ארוכה. הם ספרו על פניות בגין כאבי ראש בשל מחלוקות בבית ויחסים שבינו לבינה. יש שהרב נותן ברכה, כותב קמיע או פתקה אותה יש להשרות במים ולשתותם בבוקר לפני האוכל. בין הפונים אפשר היה להבחין באנשים מעדות המזרח, אשכנזים תושבי מאה שערים ויוצאי העיר העתיקה.

בריאיון אשר נערך לאחר כשנה (בחודש מרס שנת 1970) עם מר א"א בביתו (יליד כלכותה בהודו, אשר משפחתו הכירה את הרב עוד בתקופת מגוריו בעיר העתיקה ולאחר מכן כשגרו בשכנות בשכונת הבוכרים), נסבה השיחה על היכרותו עם הרב כדורי ועם שיטות עבודתו.

הרב יצחק כדורי משמש רב המשפחה מאז קשרי הידידות שנוצרו בין אביו של א"א לבין הרב. המשפחה פונה אל הרב בכל בעיה אנושית: מחלה, שאלת ניתוח, נישואין וכיוצא בזה. כן מצוי הרב בכל טקס דתי הנערך במשפחה. 'במשך השנים שמעו הלך וגדל ומסתבר שהיום, אם אנו רוצים אפילו משהו, אפילו שהוא מכיר אותנו מלפני כ-30 שנה, אנחנו לא יכולים להתקבל כל כך מהר. הוא מטפל בכל מיני דברים: פתיחת גורל, זיווג מתאים, אם מתאימים הבעל והאישה ואם לא מה יש לעשות [...]. רוב המקרים הוא קולע למטרה. הוא לא קולע ב-100 אחוז אבל הוא קולע'.

'עד כמה שאני יודע יש לו ספרים. ספרים אלו עתיקים והוא פותח בהם [...]. מה זאת אומרת פתיחת גורל? אדם מבקש איזה דבר אז הוא לוקח איזה ספר שיש לו ובתוכו שם מפתח. הוא קושר את הספר עם המפתח ביחד בתוך איזה מזמור מסוים של ספר תהילים. הוא קורא את המזמור. ואחרי כן הוא אווז את קצה המפתח שקשור עם הספר עם האדם השני שאוחז בקצה השני של המפתח. הוא שואל את השאלה: – אם אדם פלוני יעשה דבר כזה וכזה יצליח, שהספר יסתובב לצד ימין. אם הספר יסתובב לאותו הצד, זה סימן שהדבר תהיה לו הצלחה. אם הספר לא מסתובב, אין תשובה, אז הוא חוזר על השאלה. הספר צריך להסתובב. הוא שואל, הוא קורא פרק מסוים, תמיד אותו פרק, והוא שואל אם אדם פלוני יעשה דבר כזה

וכזה. אם הוא יעשה, שהספר יסתובב שלוש פעמים לצד ימין. לא רק פעם אחת. הספר מסתובב וחוזר לאמצע. שוב לצד ימין ושוב חוזר לאמצע. שוב לצד ימין ושוב כאילו לפי פקודה [...]. יש פעמים שהספר נעצר באמצע, זו קצת ולא יותר. אז הרב פוסק: תהיה הצלחה קטנה! כלומר, ההצלחה לא תהיה מלאה. זה לשיקול דעתו של האדם אם כדאי לו לנסות. כאשר הספר פונה לאותו הצד שהרב אמר – זה סימן שתהיה לו הצלחה שלמה. בדבר הזה הייתי נוכח כמה פעמים וגם כן אחזתי במפתח וראיתי שהספר זו. אף אחד לא הזיז אותו. [=לאחר שאלות נוספות התברר כי הספר הוא 'חכמת הגורלות']. לפני כ-15 שנים היינו פונים אליו – אני ואחי – בדברים דחופים ביותר, שיפתח לנו בספר לפי המפתח שנדע מיד תשובה. ככל המקרים, מה שיצא בספר התקיים.

שיטה אחרת היא **כתיבת קמיעות** [...]. זה מעין תרופות כאלה: יש שהוא נותן לאדם לקחת הקמיע ולשטוף אותו בתוך מים או בתוך תה ולשתות. יש שלשים תחת הכר, לשים בכיס או לזרוק או לתפור. תלוי לפי בקשתו של האדם. הרב כותב קמיעות על קלף או נייר. לפעמים גם על צלחת נחושת: שמים מים בלילה בחוץ ואחר כך שותים או רוחצים את הגוף [...]. כותב בקולמוס בדיו ויש למחוק את הכתב במים שהיו כל הלילה בחוץ. יש פעמים שצריך לשפוך את המים על הדלת של הבית, לפי המקרה ואת הקערה שומרים.

אני יודע בחורה אחת ששנים לא התחתנה והרב נתן לה את הדבר הזה לרחוץ את הגוף במים ולשפוך בחוץ. הדבר הזה זירז. לא עברה תקופה והבחורה מצאה בחור והתחתנה.

שקדים: 'לפעמים הרב מבקש להביא לו שקדים. הנה במקרה של השכן שלי שבנו הולך עם בחורה נוצריה ומבקש להתחתן איתה. שלחתי אותו לרב והוא סיפר לי: קנינו והבאנו לו 30 שקדים. למחרת קבלנו אותם. הוא כתב עליהם, על כולם. אני לא יודע מה הוא כתב. אני ראיתי כתוב. הוא אמר: קחו את השקדים, טחנו אותם, תעשו עוגה ותשימו את השקדים בתוכה. תדאגו שאת העוגה יאכל הבחור ובמשך הזמן תראו שזה יעשה את פעולתו עליו. הבן לא הרגיש. הוא אוכל את העוגה עם השקדים, מנה אחת יום יום. אני חושב שזה לקח איזה חודשים-שלושה והבן הזה לאט לאט הרגיש שהוא לא אוהב יותר את הבחורה הזאת, הנוצריה, ועזב אותה ותוך איזה תקופה קצרה השיג בחורה אחרת, יהודיה'.

לימוד, תפילה ופסוקים: 'כשאנו מזמינים את הרב אלינו לבית ליארציט, הוא נשאר איתנו, לומד עד שעה 1 בלילה ונשאר גם לסעודת מצווה. הוא לומד לעילוי נשמה, לימוד אשכבה, משניות, זוהר. לימוד שמודפס בספרים. גם לימוד להצלחת ניתוח. או לפעמים בלילות כשהוא לומד – אם זה בפרט בחצות הלילה כשעושים בקשת תחנונים, אז מבקשים מן הרב שישא תפילה מיוחדת לכל צרה שיש.

הוא מתפלל, נותן פסוקים מהתנ"ך, פסוקים שיש בהם הצלחה [...] כל מיני פסוקים רגילים למשל: "המלאך הגואל אותי מכל רע" או "שיר המעלות" או צירופי פסוקים שמקריאים. יכול לכתוב אותם בכתב ידו שאני צריך לקרוא אותם, לפני שאני נכנס אצל מישהו ורוצה לאחל לו או להרגיש הצלחה.

אני שומר אצלי כתיבת יד של הרב כדורי, על ניר פשוט. הוא כתב את זה ונתן לי. צריך לקרוא את הפסוק "ונח מצא חן בעיני השם" 7 פעמים, וכשהוא כותב "ויהי נועם" הכוונה לכל המזמור גם כן 7 פעמים. עכשיו "שיר המעלות אשא עיני" ג' פעמים. הכתב הוא חצי קולמוס [...] והדיו הוא דיו של ספר תורה. אני כתבתי כאן הוראות שלו והעתקתי את זה. את הפתק הזה יש לי כבר 17 שנה. זה לפני שהתגיסתי לקחתי את זה ממנו'.

דברים שלמדנו מן הראיונות על האיש יצחק כדורי:

הרב כדורי הגיע לארץ מעיראק והתגורר בעיר העתיקה. הוא למד עם חבורת רבנים ובישיבות 'פורת יוסף' ו'בית אל'. כבר אז פנו אליו אנשים לקבלת ברכה ולעזרה בבעיות שונות. לרב יש ספרים רבים בכתבי יד וכן ספרים רבים מאוד בכתב ידו. כאשר הגיע ארצה מבבל לפני כ-40-50 שנה, מקצועו היה כורך ספרים [...] הוא כרך את כל הספרים של הרב הראשי הרב נסים לפני כ-30 שנה [...] לא פעם נפלו לידי גם ספרים עתיקים והוא פשוט ישב והעתיק אותם. אז החליט לעזוב את הכריכה. הוא למד ולמד וגם כתב. הרב בדרך כלל עניו מאוד. באופיו הוא ביישן, שקט. הוא מקבל אנשים בביתו ומגיעים אליו גם לשיבה וגם אל בית הכנסת ברחוב רש"י פינת רחוב יפו. הרב אינו מבקש שכר מבחינה כספית או שכר שיכבדו אותו על שהוא עוזר. דוקא להיפך. כשהיו מקרים שסיפרו לו שעזר, הוא מאוד שמח. השמחה מתבטאת שהצליח לעזור לבני אדם.

'בהתחלה לפני שנים, הוא לא ביקש ולא רצה כל תמורה, אחר שהתחילו לנהור אליו אנשים רבים, התחיל לקחת כסף. כמה בדיוק אינני יודע. אבל הוא לא מבקש. אין לו גישה שאסור לו לקחת כסף המטרה שלו היא לעזור. אני יודע על מקרים רבים בהם גם לא רצה בכלל לקבל כסף. בכל זאת הוא טרח, כתב ואני יודע שזה לקח שעות. אז היינו שולחים לו הביתה תה, סוכר, מצרכים, אז אשתו קבלה. זה הכל [...] הרב אינו אוהב פרסומת. הוא בכלל לא מעוניין ומתרחק מזה. הוא מצטער מאוד שאנשים רודפים אחריו, אבל אין לו ברירה, רבים מטרידים אותו אפילו בזמן התפילה. הוא לא יכול לדחות אנשים, פשוט מפני שהוא רוצה לגמול יותר חסדים'.